

GRATIS EN WARDDEVOL

*Rol, positie en maatschappelijk rendement
van migrantenkerken in Den Haag*

GRATIS EN WAARDEVOL

Rol, positie en maatschappelijk rendement
van migrantenkerken in Den Haag

Stichting Oikos
2006

Rapport geschreven door
Jaap van der Sar en Roos Visser
van stichting Oikos te Utrecht,
in opdracht van
SKIN – Samen Kerk in Nederland, Amersfoort
en
Stek – voor stad en kerk Den Haag.
Omslagontwerp: RAZA (Daphne van Langen)
Productie: Drukjoenit Rotterdam en Digicopy Den Haag

<u>VOORWOORD</u>	3
<u>SAMENVATTING</u>	4
<u>INTRODUCTIE</u>	5
<u>HOOFDSTUK 1 INLEIDING</u>	6
1.1 <u>MIGRANTENKERKEN IN NEDERLAND</u>	6
1.2 <u>AANLEIDING TOT HET ONDERZOEK</u>	6
1.3 <u>OPBOUW VAN HET RAPPORT</u>	6
<u>HOOFDSTUK 2 PROBLEEMSTELLING EN CONTEXT</u>	8
2.1 <u>BEGRIPPEN</u>	8
2.2 <u>CONTEXT</u>	9
<u>HOOFDSTUK 3 WERKWIJZE</u>	12
3.1 <u>SAMENWERKING</u>	12
3.2 <u>VOORBEREIDING</u>	12
3.3 <u>INTERVIEWS</u>	12
3.4 <u>VERWERKING VAN DE GEGEVENS</u>	13
<u>HOOFDSTUK 4 MIGRANTENKERKEN IN DEN HAAG</u>	14
4.1 <u>ONTSTAANSGESCHIEDENIS</u>	14
4.2 <u>STRUCTUUR EN LEIDERSCHAP</u>	14
4.3 <u>LEDEN</u>	15
4.4 <u>INTEGRATIE</u>	16
4.5 <u>FUNCTIES VAN MIGRANTENKERKEN</u>	17
<u>HOOFDSTUK 5 ACTIVITEITEN VAN MIGRANTENKERKEN EN HUN MAATSCHAPPELIJK RENDEMENT</u>	19
5.1 <u>PSYCHOSOCIALE ZORG EN HULPVERLENING</u>	19
5.2 <u>HULPVERLENING / MAATSCHAPPELIJK WERK</u>	20
5.3 <u>BELEID</u>	20
5.4 <u>EDUCATIE EN TRAINING</u>	20
5.5 <u>KERKDIENTEN</u>	21
5.6 <u>BEHEER</u>	22
5.7 <u>JEUGDWERK</u>	22
5.8 <u>CULTUUR</u>	22
5.9 <u>MISSIONAIRE ACTIVITEITEN</u>	23
<u>HOOFDSTUK 6 FINANCIËN</u>	24
6.1 <u>WISSELENDE BESCHIKBAARHEID VAN FINANCIËLE GEGEVENS</u>	24
6.2 <u>INKOMSTEN</u>	24
6.3 <u>UITGAVEN</u>	24
6.4 <u>FINANCIËLE DRAAGKRACHT VAN LEDEN VAN MIGRANTENKERKEN</u>	25
<u>HOOFDSTUK 7 RESULTATEN VAN DE BEREKENINGEN</u>	26
7.1 <u>SAMENVATTING VAN DE RESULTATEN, UITGEDRUKT IN MAATSCHAPPELIJK RENDEMENT</u>	26
7.2 <u>DE NIET-MEETBARE MAATSCHAPPELIJKE BETEKENIS VAN DE MIGRANTENKERKEN</u>	27
7.3 <u>RELATIVERINGEN BINNEN DIT ONDERZOEK</u>	28
7.4 <u>EXTRAPOLATIE VAN DE UITKOMSTEN NAAR ALLE MIGRANTENKERKEN IN DEN HAAG</u>	28
7.5 <u>VERGELIJKING MET DE UITKOMSTEN VAN ANDERE ONDERZOEKEN</u>	29

<u>HOOFDSTUK 8</u>	<u>CONCLUSIES, OVERWEGINGEN EN AANBEVELINGEN</u>	31
8.1	<u>CONCLUSIES</u>	31
8.2	<u>AANBEVELINGEN VOOR MIGRANTENKERKEN</u>	32
8.3	<u>AANBEVELINGEN VOOR ‘GEVESTIGDE’ KERKEN</u>	33
8.4	<u>AANBEVELINGEN VOOR DE LOKALE POLITIEK</u>	33
<u>BIJLAGE 1</u>	<u>LIJST VAN ONDERZOCHE MIGRANTENKERKEN EN SELECTIECRITERIA</u>	35
	<u>LIJST VAN ONDERZOCHE MIGRANTENKERKEN</u>	35
	<u>SELECTIECRITERIA</u>	35
<u>BIJLAGE 2</u>	<u>INTERVIEWERS, BEGELEIDINGSKOMMISSIE EN FINANCIERS VAN HET ONDERZOEK</u>	37
	<u>INTERVIEWERS</u>	37
	<u>BEGELEIDINGSKOMMISSIE</u>	37
	<u>FINANCIERS</u>	37
<u>BIJLAGE 3</u>	<u>PRIJSSTELLING EN INSCHATTING VAN HET MAATSCHAPPELIJK RENDEMENT VAN WERKZAAMHEDEN</u>	38
<u>BIJLAGE 4</u>	<u>KORTE PRESENTATIE SKIN, STEK, STICHTING OIKOS EN DE FACULTEIT DER GODGELEERDHEID VAN DE VRIJE UNIVERSITEIT</u>	40
	<u>SKIN</u>	40
	<u>STEK</u>	40
	<u>STICHTING OIKOS</u>	41
	<u>FACULTEIT DER GODGELEERDHEID VAN DE VRIJE UNIVERSITEIT</u>	41
<u>BIJLAGE 5</u>	<u>LITERATUURLIJST</u>	42

Voorwoord

In Nederland wonen honderdduizenden christenen uit Azië, Afrika, Midden- en Zuid-Amerika en Europa. Velen onder hen hebben zich aangesloten bij een van de kleine of grotere migrantenkerken. Ondanks hun grote aantal worden zij nauwelijks opgemerkt en zij hebben weinig of geen invloed op het publieke debat.

In een voor vele migranten vreemd land zijn hun eigen kerken een ‘place to feel at home’. In een fijnmazig netwerk van troost, hulp en opvang bieden zij een uitvalsbasis voor hun zoektocht in de Nederlandse samenleving en cultuur. Zij spelen een zeer belangrijke rol in de acculturatieprocessen naar integratie. Het zijn deze kerken die hun leden op elk niveau bereiken. Daar waar de reguliere Nederlandse hulpverlening wegens cultuur- en taalbarrières weinig soelaas kan bieden, schieten zij te hulp in de psychosociale zorg en ontwikkelen zij maatschappelijke activiteiten. Daarmee vervullen zij eveneens een brugfunctie naar de Nederlandse samenleving. Op dat gebied hebben zij terdege iets waardevols te bieden. Zij vragen daar meestal niets voor.

Om bovengenoemd belang te benadrukken en haar beleid voor de toekomst te bepalen achtte de vereniging Samen Kerk in Nederland (SKIN) het nodig om onderzoek te doen naar en een beeld te schetsen van de positie, maatschappelijke rol en bijdrage van de migrantenkerken aan de Nederlandse samenleving, uitgedrukt in maatschappelijk rendement. Daartoe heeft SKIN contact gezocht met Stek (voor Stad en Kerk) met de vraag voor de Haagse situatie samen aan een onderzoek te werken. Voor Den Haag is gekozen omdat daar sprake is van een redelijke overzichtelijkheid van de te onderzoeken aanwezige kerkgemeenschappen.

Toen in december 2004 zes migrantenkerken de toegang tot hun gebouwen aan de Radarstraat, de Fruitweg en de Binckhorstlaan werd ontzegd, was deze gebeurtenis een impuls om hun aanwezigheid op de politieke agenda in Den Haag te zetten. Hiermee werd een dergelijk onderzoek nog urgenter.

Aan de Stichting Oikos gaven wij de opdracht het onderzoek uit te voeren, omdat Oikos al eerder onderzoek heeft gedaan naar het maatschappelijke rendement van kerken. Dit onderzoek werd ook ondersteund door de capaciteitsgroep Praktische Theologie van de Vrije Universiteit Amsterdam. De onderzoeksresultaten zijn vastgelegd in dit rapport. De uitkomsten zijn ronduit opvallend te noemen.

Wij willen onze dank uitspreken aan allen die dit onderzoek mogelijk hebben gemaakt en in het bijzonder aan alle geïnterviewden.

Dit onderzoek richt zich vooral op de sociale functie en het maatschappelijke rendement van de migrantenkerken in Den Haag. Wij hopen dat met het uitbrengen van dit rapport in de behoefte aan duidelijkheid over en erkenning van de belangrijke maatschappelijke bijdrage van migrantenkerken is voorzien.

Samen Kerk in Nederland (SKIN)

Stek voor Stad en Kerk

drs. Paul G.T. The
voorzitter interne zaken

drs. Nienke van Dijk
directeur

Samenvatting

Het rapport 'Gratis en waardevol' doet verslag van een onderzoek naar de rol en de positie van migrantenkerken in Den Haag en naar hun maatschappelijk rendement. Het maatschappelijk rendement van deze kerken wordt in beeld gebracht door alle activiteiten die ze ontplooiën en de tijd die ze daaraan besteden, te inventariseren. In dit onderzoek is voor elk van de activiteiten bekeken of er een soortgelijke activiteit is bij instanties en groepen, die een algemene maatschappelijke taak vervullen. Daarbij is te denken aan de Thuiszorg, het Algemeen Maatschappelijk Werk maar ook aan de Sociale Dienst, de schuldhulpverlening, jeugd- en buurthuizen.

Het blijkt dat de onderzochte 23 kerken per jaar ruim 293.000 uur besteden aan diverse activiteiten. Daarbij gaat het om uren van mensen die een activiteit mogelijk maken - niet om de uren van degenen die de activiteit bijwonen. Voor ruim 112.000 uur vervangen de uitvoerders van dit werk regulier werk van officiële instanties. Al dat werk heeft een prijs waarbij de hoogte afhangt van de aard van het werk. Soms betreft het bezoekwerk aan mensen, die tussen wal en schip dreigen te vallen, een andere keer gaat het om counseling van mensen in problemen, de verzorging van taallessen of de begeleiding van mensen langs diverse officiële instanties.

Voor zover de werkzaamheden de inzet van officiële instanties vervangen, is een prijs toegerekend aan het kerkelijk werk. Wordt deze prijs berekend voor het werk van de in totaal circa 110 migrantenkerken in Den Haag, dan komt het uitgespaarde bedrag op minimaal € 17,5 miljoen - het maatschappelijk rendement van de migrantenkerken. Bij de berekeningstechniek, die in het rapport wordt verantwoord, is (voor zover nodig) gewerkt met aannames die eerder te laag dan te hoog zullen uitpakken.

De activiteiten van de migrantenkerken zijn veelzijdig. Zij hebben een groot maatschappelijk rendement waarvoor vaak onvoldoende aandacht is bij mensen buiten deze gemeenschappen. Uit het rapport blijkt dat dit werk vaak met een gebrek aan faciliteiten wordt uitgevoerd. Het rapport sluit af met enkele aanbevelingen, zowel aan de migrantenkerken, de zogenoemde gevestigde kerken alsook aan de (lokale) politiek. Enkele bijlagen completeren het rapport.

Het onderzoek is uitgevoerd in opdracht van SKIN (Samen Kerk In Nederland, Amersfoort) en Stek (voor Stad en kerk, Den Haag). Uitvoerder van het onderzoek was de Stichting Oikos te Utrecht, die de meettechniek heeft ontwikkeld.

Introductie

Je moet zichtbaar zijn. Dat lijkt een belangrijk principe voor de erkenning van groepen in de samenleving. Want als je onzichtbaar bent, kan er in alle rust een opeenstapeling van onzinnige gedachten over je ontstaan. Dan worden beelden gevormd op basis van verkeerde vooronderstellingen. Op deze manier kan er van alles worden beweerd over organisaties: hoe minder mensen weten, hoe meer ze kunnen speculeren. De onkunde lijkt zeer aantrekkelijk.

Om dit laatste tegen te gaan heeft Oikos een methodiek ontwikkeld om de zichtbaarheid van kerken - of meer in het algemeen: van vrijwilligersorganisaties - te vergroten. Deze methodiek is gebaseerd op het Amerikaanse concept *Social Return On Investment (SROI)*. Daarbij wordt de waarde van het werk van vrijwilligersorganisaties uitgedrukt in een getal of zelfs in een geldbedrag. In onze samenleving staat dat vaak gelijk aan zichtbaarheid. Deze methodiek biedt weliswaar een versmalde - want getalsmatige - weergave van de werkelijkheid, maar zij maakt beter zichtbaar wat kerken bijdragen aan de samenleving.

De kerken leveren hun bijdrage gratis, of - in sommige gevallen - voor een schijntje. De samenleving als geheel betaalt er niet voor; de leden van de kerk betalen, zowel in cash als in tijd. Dit onderzoek stelt de bijdrage van migrantenkerken in Den Haag centraal. Het maakt zichtbaar hoe groot hun bijdrage aan de Haagse samenleving jaarlijks minimaal is.

De in dit onderzoek gehanteerde methodiek is over enige tijd beschikbaar voor breder gebruik. Mede naar aanleiding van het onderzoek dat in dit rapport wordt gepresenteerd, is zij op enkele punten verbeterd ten opzichte van eerdere toepassingen. Zo zijn sommige onderzoekstermen beter vertaald en zijn gemaakte keuzes gedetailleerder onderbouwd.

Ook in dit onderzoek blijkt dat de onzichtbaarheid van kerken te karakteriseren is als een 'licht onder de korenmaat'. Nu staat dat licht op een iets hogere plaats.

Utrecht, 10 februari 2006
Jaap van der Sar
Roos Visser

Hoofdstuk 1 Inleiding

1.1 Migrantenkerken in Nederland

Momenteel verblijven vele honderdduizenden migrantenchristenen in Nederland. Ondanks hun grote aantal worden zij weinig opgemerkt en hebben zij weinig of geen invloed op het publieke debat. Volgens schattingen zijn er 650.000 gedocumenteerde en tussen de 100.000 en 200.000 ongedocumenteerde migrantenchristenen van wie velen zich hebben aangesloten bij een migrantenkerk.¹ Vaak helpen de leden van deze gemeenschappen elkaar om een zinvolle plaats in de samenleving in te nemen en zich verder te ontwikkelen. Veel leden bevinden zich namelijk aan de economische onderkant van onze samenleving. De kerken vormen een netwerk van hulp, opvang en troost. Op eigen kracht ontplooiën zij initiatieven op het gebied van ontwikkeling en educatie, toegang tot de arbeidsmarkt, vorming etc. Met de opvang van jongeren vullen de kerken ten dele het maatschappelijk vacuüm dat anders door het criminele circuit zou kunnen worden gevuld. Hun sociaal kapitaal is nuttig bij het creëren van sociale cohesie. De kerken kunnen hun mensen bereiken, op welk niveau dan ook. De aard en de mate van hun sociaal-maatschappelijke rol en functioneren en hun maatschappelijk rendement zijn echter onvoldoende in beeld gebracht.

1.2 Aanleiding tot het onderzoek

De vereniging Samen Kerk In Nederland (SKIN) vertegenwoordigt een groot aantal migrantenkerken in ons land. Binnen deze organisatie is de vraag gesteld naar de mogelijkheid om de positie, maatschappelijke rol en bijdrage van die migrantenkerken aan de samenleving goed in beeld te brengen. Voor andere geloofsgemeenschappen zijn al enkele onderzoeken uitgevoerd. Zo is in Amsterdam² en Rotterdam³ onderzoek gedaan naar de maatschappelijke rol van moskeeën terwijl in Apeldoorn⁴ en Utrecht⁵ de bijdrage van protestantse (wijk-)gemeenten aan de samenleving is onderzocht. Daartoe heeft SKIN Stek (voor Stad en Kerk) te Den Haag benaderd met de vraag of voor de Haagse situatie gezamenlijk aan een onderzoek te werken is. Voor Den Haag is gekozen omdat daar in vergelijking tot andere grote steden sprake is van een redelijk overzicht over de te onderzoeken (circa 110) aanwezige kerkgemeenschappen. Omdat Stichting Oikos te Utrecht al eerder onderzoek heeft gedaan naar het maatschappelijk rendement van kerken, hebben SKIN en Stek gezamenlijk Oikos gevraagd het onderzoek namens en in samenwerking met hen uit te voeren. In dit rapport doet Oikos verslag van het onderzoek.

1.3 Opbouw van het rapport

In hoofdstuk 2 komen de probleemstelling en de context van het onderzoek aan bod. Waarom migrantenkerken, waarom Den Haag, wat is nu eigenlijk maatschappelijk rendement? Hoofdstuk 3 gaat in op de gevolgde werkwijze. In hoofdstuk 4 bieden we een beschrijving van de migrantenkerken in Den Haag, gebaseerd op een kwalitatieve analyse van de situatie van de kerken die aan dit onderzoek hebben meegedaan.

In hoofdstuk 5 vindt u een overzicht van de activiteiten van de onderzochte kerken, verdeeld over verschillende werksoorten. Daarbij is het van belang om aandacht te schenken aan de verschillende

¹ Deze cijfers zijn inofficiële schattingen van SKIN en van het Katholieke allochtonen pastoraat Cura Migratorum. Wijsen schat dat er 640.000 migrantenchristenen in Nederland zijn, maar zijn schatting betreft alleen het aantal niet-westerse christenen. (F. Wijsen, "Op zondag willen wij onszelf zijn..." *Allochtonen christenen in Nederland*. In: C. Hermans (red.), *Is er nog godsdienst in 2050?* Damon, Budel, 2003, p. 97.)

² Danielle Driessen en Marieke van der Werf (Nieuwe Maan Communicatie Adviesgroep), Abdelilah Boulal (ICP Advies), *Laat het van twee kanten komen*. Eindrapportage van een verkenning (quick scan) van *De maatschappelijke rol van moskeeën in Amsterdam*. Amsterdam, maart 2004.

³ K. Canatan, C.H. Oudijk en A. Ljamai, *De maatschappelijke rol van de Rotterdamse moskeeën*. Centrum voor Onderzoek en Statistiek, gemeente Rotterdam, juni 2003.

⁴ Jaap van der Sar, Tom Schoemaker, *De Hofstad: een cadeautje aan de samenleving*. Stichting Oikos, Utrecht, 2003.

⁵ J. van der Sar, *Van Harte! Onderzoek naar het maatschappelijk rendement van de Protestantse Gemeente in Utrecht*. Stichting Oikos, Utrecht, 2004.

woorden en begrippen die worden gebruikt. Sommige woorden hebben een eigen betekenis binnen de kerken, die buiten de kerken niet altijd makkelijk te begrijpen is. Een aparte kadertekst in hoofdstuk 3 gaat in op deze ‘vertalingsvragen’.

Hoofdstuk 6 gaat in op de financiële aspecten van het kerkenwerk dat in dit onderzoek is aangetroffen. Hoofdstuk 7 vat de uitkomsten van het onderzoek samen. In hoofdstuk 8 worden deze uitkomsten geïnterpreteerd en vergeleken met resultaten van andere onderzoeken.

Hoofdstuk 9 biedt suggesties voor vervolgstappen naar aanleiding van dit onderzoek. Deze hebben betrekking op terreinen waarop kerken primair zeggenschap hebben alsook op terreinen waarop de kerken niet de primaire actor zijn, bijvoorbeeld inzake politieke processen en beslissingen.

In het rapport treft u een aantal tekstkaders aan met overwegingen of illustraties van hetgeen tijdens het onderzoek in Den Haag is aangetroffen. Enkele tekstkaders bieden een reflectie van de auteurs op aspecten rond dit onderzoek, zoals over de verhouding tussen kerk en staat en de verschillende waarden die in het economische verkeer een rol spelen. Op verschillende plaatsen in de tekst vindt u ook verwijzingen naar literatuur die is gebruikt ten behoeve van dit onderzoek. Het rapport sluit af met enkele bijlagen.

Taalgebruik

Met de vertaling van de Bijbel in het Nederlands die leidde tot de zogenaamde Statenvertaling (1637), is een belangrijke bijdrage geleverd aan de standaardisering van de Nederlandse taal. Die taal is echter dynamisch; ze verandert met de dag. Binnen de kerken is dat ook het geval. Dat leidt er toe dat daar specifieke woorden worden gebruikt, die buiten de kerken niet altijd dezelfde betekenis hebben.

Bij het onderzoek naar het maatschappelijk rendement speelt de ‘vertaling’ van specifieke begrippen een rol. In hoeverre is pastoraat (kerkelijke term) identiek aan psychosociale zorg? Valt diakonaat samen met maatschappelijk werk? In dit onderzoeksrapport gebruiken we veelal de ‘seculiere’ taal om het werk van kerken te karakteriseren. In aparte tekstkaders geven we voorbeelden van dat werk aan. En ook dan blijft het nodig om het werk zorgvuldig tegen het licht te houden: missionaire activiteiten van 2006 hebben een heel andere karakteristiek dan die uit 1928.

In het onderzoek hebben we in algemene zin de volgende vertaalslag toegepast:

- pastoraat - valt grotendeels te karakteriseren als ‘psychosociale zorg en hulpverlening’
- diakonaat - veelal te karakteriseren als ‘hulpverlening/maatschappelijk werk’
- vorming en toerusting - educatie en training
- erediensten - kerkdiensten
- pastor, predikant, dominee - voorganger

Hoofdstuk 2 Probleemstelling en context

Wat is de sociaal-maatschappelijke rol en het maatschappelijk rendement van de migrantenkerken in Den Haag? Dit onderzoek is uitgevoerd ter beantwoording van die vraag en is daartoe deels kwalitatief, deels kwantitatief van aard. De kwalitatieve kant van het onderzoek belicht het karakter, de sociaal-maatschappelijke rol en de maatschappelijke bijdrage van migrantenkerken. De kwantitatieve kant van het onderzoek brengt hun maatschappelijk rendement in beeld.

2.1 Begrippen

Het is van belang enkele begrippen uit de probleemstelling te verduidelijken. Allereerst is er de vraag wat we verstaan onder een *migrantenkerk*. In dit onderzoek verstaan we daaronder christelijke kerken (dus geen Islamitische, Boeddhistische, Hindoeïstische, Joodse of andere religieuze groepen) die zijn gesticht door een migrant of waarvan de meerderheid van de leden een niet-Nederlandse achtergrond heeft. Daarbij worden de gehanteerde taal en de activiteiten afgestemd op de specifieke behoeften van de grootste migrantengroep(en) in de kerk. De begripsafbakening is lastig, omdat de term ‘migrant’ niet eenduidig is. Voor sommigen gaat het om mensen die in Nederland wonen maar van wie tenminste één van de ouders niet in Nederland is geboren. Daarmee zijn vakantiegangers uitgesloten terwijl genaturaliseerde Duitsers en vluchtelingen wel als migrant te boek staan. Iemands sociaal-economische positie maakt hierbij niets uit. Ambassadepersoneel en de leidinggevenden van multinationals behoren dan voor een deel tot de groep migranten evenals ongedocumenteerden, gezinnen van mensen die aanvankelijk als gastarbeider naar Nederland zijn getrokken en vluchtelingen in een asielprocedure. De gehanteerde definitie omvat dus zeer uiteenlopende kerkgenootschappen: westerse, Aziatische, Latijns-Amerikaanse en Afrikaanse kerken die de volle breedte van het kerkelijk spectrum vertegenwoordigen, van historische geloofsgemeenschappen als de Rooms-katholieke kerk, tot nieuwe, charismatische, onafhankelijke groepen. Ook verschillen de kerken zeer van elkaar wat betreft hun ledental en leeftijd.

Onder de *sociaal-maatschappelijke rol* van migrantenkerken verstaan we in dit onderzoek de rol die migrantenkerken vervullen om hun leden en anderen te ondersteunen bij hun zoektocht naar een voor hen bevredigende positie binnen de Nederlandse samenleving. Die ondersteuning heeft ten dele betrekking op het psychisch welbevinden van de betreffende leden: begeleiding bij ingrijpende gebeurtenissen (ontslag, huwelijk, overlijden), contacten met (overheids-)instanties, begeleiding naar nieuw betaald werk, opvang in probleemsituaties. Daarnaast heeft zij betrekking op socialisatieprocessen: wat is ‘normaal’ voor de meeste Nederlanders met wie je te maken krijgt? Welke juridische en sociale (omgangs-)regels gelden in dit land?

Wat is bedoeld met het begrip *maatschappelijk rendement*? In navolging van eerder onderzoek⁶ verstaan we onder maatschappelijk rendement van migrantenkerken de kosten, die de rest van de samenleving (overheid, bedrijven, non-profit organisaties) uitspaart vanwege de activiteiten van die kerken. Er is slechts dan sprake van een maatschappelijk rendement als de rest van de samenleving het betreffende werk in het reguliere takenpakket heeft opgenomen.

De term ‘maatschappelijk rendement’ is de vrije weergave van het van oorsprong Amerikaanse begrip *Social Return On Investment*. Het begrip *Social* geeft aan dat het financiële rendement niet als enige maat wordt gebruikt. In Nederland is een aantal bedrijven ertoe overgegaan het maatschappelijk rendement te bepalen van hun kernactiviteiten, bijvoorbeeld omdat zij die activiteiten bewust zo hebben ingericht dat mensen met enige handicaps toch kunnen functioneren als volwaardige arbeidskrachten.⁷ Kern van deze redenering is dat louter bedrijfseconomische redeneringen niet het

⁶ J. van der Sar, *Van Harte - Onderzoek naar het maatschappelijk rendement van de Protestantse Gemeente in Utrecht*. Stichting Oikos, Utrecht, 2004.

⁷ Peter Scholten (red.), *Social return on investment - handleiding voor het meten van maatschappelijk rendement*. FM State of the Art, Lenthe Publishers, 2005. Daarbij gaat het met name om hoofdstuk 6, case 1 *Valid Express*, waarin is beschreven hoe een koeriersdienst auto's heeft laten aanpassen voor mensen met een handicap, zodat zij daarna ‘gewoon’ als medewerker

totale effect van een activiteit in beeld brengen, zelfs niet in financiële zin. De financiële 'input' en 'output' bieden een te beperkt beeld van de totale 'outcome' van een bedrijf.

Waarde en geld

Kun je alles in geld uitdrukken? Ja. Aan alles is een prijs te koppelen. Maar met de prijs is alleen, in ons normale leven, een ruilwaarde benoemd. De bakker zet € 1,85 op een heel volkoren brood. Voor dat geld acht de bakker zijn werk voldoende betaald en ruilt hij zijn arbeid en grondstoffen voor de gevulde maag van de klant. Als ze het eens worden over die prijs! Zo niet, dan gaat de ruil niet door. Dan is de ruilwaarde voor de bakker hoger dan voor de klant - en blijft het brood liggen op de plank. Vindt iedereen die prijs te hoog, dan kan de bakker binnenkort de zaak sluiten. De ruilwaarde komt niet overeen met de waarde die klanten er aan geven. De oplossing kan zijn dat de bakker de prijs verlaagt - of dat de klant op enig moment geen andere winkel met brood meer vindt en dan toch maar die prijs aanvaardt.

Als we in dit onderzoek de geldwaarde berekenen, dan doen we dat met de ruilwaarde, die de samenleving hanteert voor bepaalde soorten werk. We doen wat we gebruikelijk vinden. En we drukken het uit in geld, zodat we appels met peren kunnen vergelijken. Toch blijven het appels en peren.

We hebben meer manieren om waarde aan elkaar over te dragen. We kennen naast de ruil ook de herverdeling. Dat doet de overheid met de belastingdienst, met de kinderbijslag, de zorgtoeslag, de AOW-premie en -uitkering, maar ook via subsidies. Veel zaken worden via de herverdeling geregeld om zo allerlei spanningen beheersbaar te houden of nieuwe ontwikkelingen te steunen.

Tot slot kennen we de gift: ik draag bij aan het werk van Amnesty International door geld te storten maar ook door mijn tijd beschikbaar te stellen door met een collectebus te lopen. In dit kader kan ook de opvoeding van een kind gezien worden als een gift.

Al deze activiteiten zijn van grote waarde. Maar ze hebben niet allemaal een prijs. Soms echter kan het van belang zijn om de verschillende activiteiten eens met elkaar te vergelijken - niet om te zeggen dat ze gelijk zijn maar om ze 'op hun plaats te zetten'.

Dat is gedaan in dit onderzoek door te kijken naar de maatschappelijke ruilwaarde die verbonden is aan een deel van het vrijwillige werk in kerken.

Overwegingen naar aanleiding van:
prof. dr. H.J. Tieleman: *Tussen legitimatie en utopie.*
Over de rol van geloof en levensbeschouwing in de economie.
Stichting Maatschappij en Onderneming, Den Haag, 1993.

2.2 Context⁸

De burgerlijke gemeente Den Haag heeft al lange tijd aandacht voor de positie en rol van moskeeën en mandirs. Zo constateerde de gemeente Den Haag eind 1991 dat zij over onvoldoende feitelijke gegevens beschikte om een samenhangend beleid op te stellen ten aanzien van gebedsruimten. Om meer gegevens boven tafel te krijgen verscheen in 1993 een onderzoeksrapport⁹ dat in ieder geval kale gegevens naar voren bracht over moskeeën en mandirs. De behoefte aan geschikte gebedsruimten bleef bestaan. In 2001 werd een ambtelijke Werkgroep Gebedsruimte in het leven geroepen. Deze

van het bedrijf hun bijdrage aan het bedrijfsresultaat konden bieden. De SROI is berekend aan de hand van bijvoorbeeld de uitgespaarde uitkeringen voor de gehandicapten alsook aan de hand van de nu betaalde belastingen op de inkomsten. Zie voor meer literatuur in de Nederlandse context het volgende boekje: Peter Scholten *Maatschappelijk rendement gemeten. Social Return on Investment*. Uitgeverij SWP, 2003.

⁸ Bij het schrijven van deze paragraaf is gebruik gemaakt van de volgende bronnen:

J. Bos, *Gebedsruimte in Den Haag*. Regioplan Beleidsonderzoek, Amsterdam, 2005; L. Hekman, *Migrantenkerken krijgen meer erkenning*. In: Het goede leven, 4^e jaargang, nr. 47, 2005; Willem Jansen, *Notitie aangeboden aan de Algemene Kerkenraad van de Protestantse Gemeente te 's Gravenhage*. Den Haag, 2005.

⁹ Dienst Stedebouw en Volkshuisvesting van de Gemeente Rotterdam, *Moskeeën en Mandirs in Den Haag*. Rotterdam, 1993.

Werkgroep stelde drie criteria op waaraan aanvragen voor ruimte moeten voldoen om aanspraak te kunnen maken op ondersteuning door de gemeente. Deze criteria bleken in de praktijk moeilijk haalbaar te zijn, want in enkele jaren tijd kwamen slechts één hindoe- en één moslimorganisatie in aanmerking voor deze ondersteuning. Bij veel migrantenkerken groeide de onvrede over de opstelling van de gemeente ten aanzien van gebedsruimten. Vanaf 2004 vonden migrantenkerken meer gehoor bij de fracties van CDA, VVD en CU/SGP in de Haagse gemeenteraad. Deze vroegen het College van B&W een actiever beleid te voeren ten aanzien van de problematiek rond gebedshuizen. In mei 2004 organiseerden deze partijen in samenwerking met Stek een hoorzitting op het Stadhuis die bijgewoond werd door vertegenwoordigers van allerlei religieuze migrantenorganisaties. Veel vertegenwoordigers van migrantenkerken vertelden over de projecten waar zij ruimte voor vroegen: onder andere hulp aan of opvang van daklozen, verslaafden, prostituees en aids-patiënten. De hoorzitting kreeg een vervolg toen de genoemde partijen vragen stelden aan de Commissie OSCI (Onderwijs, Sociale Zaken, Cultuur en Integratie) van de gemeente Den Haag.

Migranten in Nederland

Migranten zijn in de vorige eeuw in golven naar Nederland gekomen. In de jaren '50 kwamen veel Indonesiërs, onder wie Molukkers, naar Nederland. In de jaren '60 en '70 kwamen onder andere Turken en Marokkanen als gastarbeider. In de zeventiger jaren begon een toestroom van Surinamers. Vooral de laatste twintig jaar vond migratie plaats uit Centraal- en Oost-Europa, Afrika, Azië en Zuid-Amerika vanwege de economische en politieke situatie in de herkomstlanden.

In toenemende mate kwamen migranten naar 'fort Europa', inclusief Nederland: de economische migrant, de politieke vluchteling en de asielzoeker. Tot ver in de jaren '90 was er in ons land vaak sprake van gastvrijheid, tolerantie en soms ook van positieve bevoogding. Daar kwam geleidelijk verandering in. De veranderende houding weerspiegelt zich in de gebruikte terminologie voor migranten: allochtonen, illegalen, vreemdelingen.

Zeker sinds 11 september zijn angst en onbegrip tussen de verschillende groepen in de samenleving toegenomen. Ook hanteert de regering steeds strengere toelatingseisen voor personen die zich in Nederland willen vestigen. Om deze en andere redenen migreren mensen door naar Engeland, Spanje en de Verenigde Staten. Onder hen bevinden zich ook charismatische Afrikaanse pastors die in Den Haag vitale kerken stichtten, waarin velen zich thuis voelden. Zij vonden een welkom elders in de wereld.

De groeiende aandacht binnen de Haagse lokale politiek voor de situatie van migrantenkerken kreeg een extra impuls door een gebeurtenis die de migrantenkerken ineens duidelijk op de politieke agenda zette. Begin december 2004 werd zes migrantenkerken de toegang tot hun gebouwen aan de Radarstraat, de Fruitweg en de Binckhorstlaan ontnomen. Redenen waren onvoldoende brandveiligheid en het bestemmingsplan dat gebruik van de ruimte als gebedshuis niet toestond. Hiertegen kwamen de Haagse Christenunie/SGP, VVD en CDA fracties in het verweer. In een motie vroegen zij het College van B&W de betreffende kerken tegemoet te komen bij het zoeken naar een nieuw onderkomen, zodat ze in ieder geval met kerst onderdak hadden voor hun diensten. Ook drongen zij aan op een onderzoek naar de huisvestingsproblematiek van religieuze organisaties in Den Haag. Hun motie werd aangenomen. Het

beloofde feitenonderzoek werd in het voorjaar en de zomer van 2005 uitgevoerd door Regioplan Beleidsonderzoek. De gemeente Den Haag besloot naar aanleiding van de uitkomsten van het onderzoek tot een aantal maatregelen. In de bestemmingsplannen zal onder andere meer ruimte voor gebedshuizen gereserveerd worden en de gemeente Den Haag gaat een faciliterende rol spelen in het benutten van vrijkomend onroerend goed. Ook gaat de gemeente intensief met Stek samenwerken middels een gesubsidieerd Loket 'Migrantenkerken (z)onder Dak' wat moet leiden tot een betere informatie-uitwisseling.

Het onderzoeksrapport van Regioplan richt zich op de huisvestingsproblematiek van religieuze organisaties in Den Haag, maar stipt ook kort hun maatschappelijk rol aan. Deze belangrijke maatschappelijke functie van religieuze organisaties plaatst de gemeente Den Haag voor een dilemma.

Religie is in Nederland geen publieke aangelegenheid. Dit vertaalt zich in het overheidsbeleid in het principe dat gebedsruimten niet worden gefinancierd. Toch spelen religieuze instellingen in Den Haag een belangrijke maatschappelijke rol. Niet alleen nemen moskeeën, mandirs en kerken de gemeente werk uit handen door bijvoorbeeld taallessen, huiswerkbegeleiding en opvang te organiseren en te faciliteren, ook biedt het de gemeente een platform voor overleg en informatie naar een deel van de Haagse bevolking. De gemeente ziet zich kortom geplaagd voor het dilemma dat subsidiëring van huisvesting van religieuze organisaties niet bij haar rol past, maar dat religieuze organisaties een functie in Den Haag vervullen die ondersteuning verdient.¹⁰

Tot de context van het onderzoek behoort ook de situatie van moskeeën. In Amsterdam is een onderzoek verricht naar de maatschappelijke effecten van moskeeën. In het rapport 'Laat het van twee kanten komen'¹¹ geven de onderzoekers een drietal categorieën aan waarin zij de maatschappelijke rol van een moskee indelen, namelijk

- a. gericht op zelfredzaamheid/emancipatie van de eigen achterban
- b. gericht op participatie in de Nederlandse samenleving
- c. gericht op integratie.

Het onderzoek was niet kwantitatief van aard. Toch kunnen de onderzoekers wel aangeven dat ca 70% van de activiteiten van de onderzochte moskeeën gericht zijn op zelfredzaamheid en emancipatie, ca 20% op participatie in de Nederlandse samenleving en ca 10% op integratie. Al deze activiteiten kunnen ook toegedeeld worden naar verschillende doelgroepen, die binnen een moskee zijn te onderscheiden (b.v. jongeren, vrouwen).

Wellicht is het voor een aantal migrantenkerken - zeker niet alle) eenvoudiger om aan de drie categorieën bij te dragen omdat in de Nederlandse samenleving kerkelijke structuren en uitingen een langere traditie en een grotere mate van acceptatie hebben dan soortgelijke aspecten van moskeeën. De onderzoekers in Amsterdam hebben ook wensen ten aanzien van de maatschappelijke rol geïnventariseerd. Zij registreren de volgende:

- meer of betere ruimte
- financiën, bijvoorbeeld voor computers
- bestuursleden met vaardigheden om dingen op papier te zetten, subsidies aan te vragen een goede relatie met het stadsdeel.

Het hier gepresenteerde onderzoek richt zich niet op de huisvestingsproblematiek, maar op de sociale functie en het maatschappelijk rendement van een deel van de religieuze organisaties in Den Haag: de migrantenkerken. In de dialoog van migrantenkerken onderling en met andere Haagse kerken of religieuze groepen, en in het contact met de overheid, is behoefte aan duidelijkheid over en erkenning van de belangrijke maatschappelijke bijdrage van migrantenkerken. In die behoefte wil dit onderzoek voorzien.

¹⁰ J. Bos, *Gebedsruimte in Den Haag*. Regioplan Beleidsonderzoek, Amsterdam, 2005.

¹¹ Danielle Driessen en Marieke van der Werf (Nieuwe Maan Communicatie Adviesgroep), Abdelilah Boulal (ICP Advies), *Laat het van twee kanten komen*. Eindrapportage van een verkenning (quick scan) van *De maatschappelijke rol van moskeeën in Amsterdam*, Amsterdam, maart 2004.

Hoofdstuk 3 Werkwijze

3.1 Samenwerking

Om het proces rond het onderzoek te begeleiden, is een Begeleidingscommissie gevormd waarin vertegenwoordigers van SKIN, Stek, de Vrije Universiteit en Oikos zitting hadden (zie bijlage 2). Binnen Oikos, de opdrachtnemer van het onderzoek, waren ir. J. van der Sar en drs. R.E. Visser verantwoordelijk voor de uitvoering van de werkzaamheden. Een deel van de interviews met migrantenkerken is toegewezen aan Oikos en een ander deel aan medewerkers van Stek en twee stagiaires. Van de zijde van Vrije Universiteit Amsterdam participeerde dr. S. Stoppels. Hij nam ook een aantal interviews voor zijn rekening. De heer Stoppels nam deel aan dit onderzoek in het kader van een breder onderzoek van de capaciteitsgroep Praktische Theologie/Sociale Wetenschappen van de Vrije Universiteit naar de plaats en functie van migrantenkerken in de Nederlandse samenleving.

3.2 Voorbereiding

Om de maatschappelijke rol en bijdrage en het maatschappelijk rendement van migrantenkerken in kaart te brengen, is besloten interviews te houden met een kwart van de totale onderzoeksgroep van 100 tot 120 migrantenkerken in Den Haag.¹² Van de 35 contactpersonen van migrantenkerken die benaderd zijn, waren er uiteindelijk 23 bereid om aan het onderzoek mee te werken. Het al dan niet meedoen hing vaak af van de bereikbaarheid van de contactpersonen. Een enkele keer lukte het niet om agenda's voldoende op elkaar af te stemmen. De selectie van de te benaderen kerken is gemaakt door de heer Willem Jansen, Pastoraal Missionair Predikant voor de Protestantse Gemeente 's Gravenhage (PGG) en als medewerker van Stek vrijgesteld voor interreligieuze dialoog en de relatie met migrantenkerken in Den Haag. Het uitgangspunt was dat de selectie representatief moest zijn voor de grote verscheidenheid aan migrantenkerken (zie bijlage 1 voor de lijst van kerken en de overwegingen die tot de selectie hebben geleid). Stek heeft een introductiebrief naar de geselecteerde kerken gestuurd die het onderzoek aankondigde. De interviewers ontvingen van Oikos instructies en materiaal ten behoeve van de interviews. Zij legden telefonisch contact met de vertegenwoordigers van de kerken (in de meeste gevallen voorgangers) om te vragen of ze mee wilden werken aan het onderzoek. Als dit het geval was, werd een afspraak voor een interview gemaakt. Daarbij werd gemeld dat de geboden informatie anoniem zou worden verwerkt binnen dit onderzoek. Ter voorbereiding op de gesprekken hebben de interviewers veelal vooronderzoek gedaan naar de door hen te benaderen kerken. Vooral informatiebrochures en websites van kerken en andere bronnen op internet waren daarbij behulpzaam.

3.3 Interviews

De interviews, die zo'n twee tot drie uur duurden, waren half gestructureerd. De interviewers maakten gebruik van een lijst met onderwerpen die aan de orde moesten komen, maar de exacte vraagstelling en de volgorde van de onderwerpen lagen niet vast. De drie hoofdthema's die de interviewers aan de orde stelden waren een algemene karakteristiek van de kerk en haar leden, globale financiële gegevens, en alle activiteiten die in of vanuit de kerk ontplooid worden. Bij de algemene karakteristiek kwamen zaken als de visie en de doelstelling van de kerk aan bod, de vraag of en hoe de kerk integratie van haar leden in de Nederlandse maatschappij stimuleert, het ledental, de leeftijd en afkomst van de leden en bijvoorbeeld hun sociaal-economische achtergrond. Bij het financiële gedeelte werden de in- en uitgaande geldstromen in kaart gebracht en de gevers en de ontvangers daarvan. Het inventariseren van alle activiteiten vormde het derde onderdeel van de interviews. Bij elke activiteit is besproken hoeveel mensen erbij betrokken zijn, hoeveel uur die mensen gemiddeld

¹² Volgens de schattingen van enkele kerkleiders in Den Haag telt de stad zo'n 100 tot 120 migrantenkerken. Dit aantal is beduidend hoger dan het aantal van ongeveer 70 migrantenkerken dat de gemeente Den Haag hanteert. Het verschil wordt veroorzaakt door het feit dat de gemeente pas spreekt van een kerk als een groep langer dan twee jaar bestaat en minimaal 50 leden telt.

per week aan de activiteit besteden en gedurende hoeveel weken per jaar de activiteit plaatsvindt. Tijdens deze fase van het onderzoek vond er registratie maar nog geen interpretatie plaats. Daarom is zoveel mogelijk beschreven in de termen die respondenten gebruikten. Waar nodig vroegen de interviewers door om een goede inschatting te krijgen van het werkelijke aantal uren dat aan een activiteit besteed wordt. Vindt een wekelijkse bijbelstudie 52 keer per jaar plaats, of is er een zomerstop? Vergeet een voorganger om alle uren mee te tellen die hij besteedt aan informele psychosociale of praktische hulp aan gemeenteleden? Daarbij was het uitgangspunt dat overdrijving moet worden voorkomen. Wanneer er schattingen zijn gemaakt, is steeds gekozen voor de bescheiden variant. Na afloop van de gesprekken maakten de interviewers een verslag en een activiteitenoverzicht die ter correctie en aanvulling aan de respondent werden voorgelegd. De gecorrigeerde en gecompleteerde versie hiervan vormde uiteindelijk de basis voor verdere berekeningen en analyse.

3.4 Verwerking van de gegevens

De verzamelde informatie over de algemene karakteristiek en de financiële gegevens van de kerken kon zonder veel bewerking geanalyseerd en vergeleken worden. De kwantitatieve gegevens omtrent de activiteiten vereisten echter een uitgebreidere bewerking om uiteindelijk zicht te kunnen geven op het maatschappelijk rendement van de migrantenkerken. Om berekeningen en analyses op basis van de activiteitenoverzichten te kunnen uitvoeren, zijn van alle activiteiten de volgende gegevens ingevoerd :

- a. De kerk van waaruit het werk wordt gedaan.
- b. De categorie waarin het werk wordt ingedeeld. De volgende negen categorieën zijn onderscheiden bij de eerste rubricering: Psychosociale zorg en hulpverlening, Maatschappelijk werk en hulpverlening, Beleid, Educatie en training, Kerkdiensten, Beheer, Jeugdwerk, Cultuur en Missionaire activiteiten.
- c. Het aantal personen dat het werk uitvoert of de activiteit mogelijk maakt.
- d. Het gemiddelde aantal uren dat per persoon wekelijks aan deze activiteit wordt besteed.
- e. Het aantal weken per jaar dat de activiteit plaatsvindt.
- f. Op grond van het voorgaande is het mogelijk om te bepalen wat het totaal aantal uren is dat per jaar in een activiteit wordt geïnvesteerd. Dit kan worden berekend door de gegevens onder c, d en e met elkaar te vermenigvuldigen.
- g. Het tarief dat in de Thuiszorg voor vergelijkbaar werk gerekend zou worden.
- h. De maatschappelijke relevantie van het werk, uitgedrukt in een percentage.

De waarde van het uitgevoerde werk, uitgedrukt in €, kan nu worden berekend door de gegevens onder f en g met elkaar te vermenigvuldigen. Het Maatschappelijk Rendement is te bepalen door de uitkomst van die vermenigvuldiging nogmaals te vermenigvuldigen, in dit geval met het percentage, zoals genoemd onder h.

De aspecten g. en h. vragen enige uitleg. Wat betekent het dat aan een activiteit een bepaald tarief gekoppeld wordt? Binnen de migrantenkerken wordt veel werk vrijwillig, pro Deo, gratis, gedaan. Het is mogelijk te berekenen wat de samenleving kwijt zou zijn aan uitgaven als niet vrijwilligers maar betaalde krachten (binnen de overheid of een andere organisatie, non-profit of profit) het betreffende werk zouden uitvoeren. Wat prijsstelling betreft is aansluiting gezocht bij een sector die op een aantal gebieden overeenkomsten vertoont met de kerkelijke inzet: de zorgsector. In bijlage 3 wordt de prijsstelling in dit onderzoek nader toegelicht

Hoe is te bepalen of en in welke mate een activiteit maatschappelijk relevant is? In dit onderzoek hanteren we een aantal criteria om te bepalen of en in welke mate een kerkelijke activiteit maatschappelijk relevant is. Is er sprake van uitgespaarde gelden voor niet-kerkelijke organisaties? Bestaat er van dit werk een equivalent in het officiële beroepscircuit? Heeft de activiteit alleen een functie binnen de kerkelijke gemeenschap, of ook in de samenleving als geheel? Wordt de activiteit maatschappelijk hoog gewaardeerd? In bijlage 3 worden de afwegingen uitgewerkt die leiden tot het toekennen van de verschillende percentages van maatschappelijke relevantie.

Hoofdstuk 4 Migrantenkerken in Den Haag

Welke rol spelen migrantenkerken voor hun leden en voor de samenleving als geheel? Om deze vraag te beantwoorden behandelt dit hoofdstuk het karakter en het functioneren van deze kerken. Daarbij komt een aantal kenmerken aan bod, zoals de achtergrond van de leden, de structuur en organisatie van de kerken en de manieren waarop ze een bijdrage leveren aan de integratie van hun leden in de Nederlandse samenleving.

Eén van de eerste dingen die opvallen bij het bestuderen van migrantenkerken in Den Haag, is de enorme verscheidenheid tussen kerken onderling maar ook binnen de kerken. Sommige migrantenkerken zijn op zich een voorbeeld van integratie omdat ze de veelkleurigheid van de multiculturele samenleving weerspiegelen. Andere kerken kennen een veel grotere homogeniteit. In dit hoofdstuk is zowel aandacht voor de verschillen tussen de onderzochte migrantenkerken, als voor hun gemeenschappelijke kenmerken.¹³

4.1 Ontstaansgeschiedenis

Niet verwonderlijk is dat veel van de migrantenkerken in Den Haag werden gevormd in de periode dat de desbetreffende migrantengroep zich in Nederland vestigde. Zodoende bestaan de Westerse migrantenkerken, zoals de Duitse, al veel langer dan bijvoorbeeld de Afrikaanse. De jongste migrantenkerk uit het onderzoek is als zelforganisatie nog maar een jaar geleden opgericht. Migrantenchristenen hebben hun geloofsgemeenschappen op uiteenlopende manieren georganiseerd. Sommige kerken zijn dochtergemeentes van een buitenlandse moederkerk in bijvoorbeeld Brazilië of Ghana waarmee ze nauwe banden onderhouden. Andere kerken, zoals de onderzochte Indonesische kerk, maken deel uit van een kerkgenootschap dat in Nederland is ontstaan. Katholieke gelovigen uit Latijns-Amerika vormen samen een Spaanstalige parochie, die nauw samenwerkt met een autochtone parochie. Deze nieuwe geloofsgemeenschap is dus ingebed in bestaande structuren. Ook zijn er volledig onafhankelijke kerken, vaak opgericht door een charismatische leider, die geen deel uitmaken van een (inter-)nationaal verband. Tot slot zijn er autochtone kerken waar grote groepen migranten zich bij hebben aangesloten, en die bijvoorbeeld tweetalige kerkdiensten houden. Alle bovenstaande bestaansvormen van migrantenkerken en tussenvormen tussen migrantenkerken en autochtone kerken zijn in dit onderzoek vertegenwoordigd. Ook is de volle breedte van denominaties vertegenwoordigd: van Evangelisch tot Orthodox en van Pinksterkerken tot Reformatorische kerkgenootschappen.

4.2 Structuur en leiderschap

Een eerste indruk is misschien dat migrantenkerken weinig gestructureerd zijn in vergelijking met gevestigde kerken in Nederland. Vooral binnen niet-westerse migrantenkerken zijn inderdaad minder zaken geformaliseerd en juridisch vastgelegd, maar ze zijn wel degelijk georganiseerd. De meeste migrantenkerken, zowel westerse als niet-westerse, worden geleid door een voorganger (een priester, dominee of pastor) die ondersteund wordt door een team van leiders (oudsten, diakenen of assistent-pastors). Een aantal kerken kent daarboven of daarnaast nog een stichtingsbestuur dat of een kerkenraad die eigen bevoegdheden en verantwoordelijkheden heeft. Andere kerken drijven grotendeels op de inzet van hun voorganger of voorgangersechtpaar. Dat komt doordat sommige leiders weinig verantwoordelijkheden delegeren, of simpelweg doordat er in de opstartfase van een kerk weinig mensen beschikbaar zijn.

In Den Haag bestaat een aantal samenwerkingsverbanden en overlegorganen waarbinnen kerkleiders elkaar geregeld ontmoeten, zoals de Haagse Gemeenschap van Kerken en het overleg van de binnenstadpastores. Ook wordt in Den Haag gewerkt aan een *Council of African Churches*. Een deel

¹³ Met de geïnterviewde kerkleiders is afgesproken dat de naam van hun kerk opgenomen wordt in een lijst met onderzochte kerken (bijlage 1), maar dat alle gegevens verder anoniem verwerkt zullen worden. Daarom treft u in dit hoofdstuk geen verwijzingen aan naar concrete kerkgenootschappen, maar algemenere bewoordingen. Deze keuze is gemaakt in verband met de gevoeligheid van bepaalde informatie, met name waar het gaat over migranten die zonder geldige verblijfsdocumenten in Nederland verblijven.

Scheiding van kerk en staat

Het gesprek over de scheiding tussen kerk en staat wordt sterk beheerst door misverstanden.

Het eerste misverstand is dat de staat niets over de kerk zou kunnen zeggen. Onjuist. In een democratische samenleving geldt een aantal rechtsregels waaraan elk individu en elke organisatie zich dient te houden. Zo verlangt de staat van kerkelijke organisaties dat zij belasting betalen. De overheid houdt rekening met het bestaan van kerken en moskeeën bij het bepalen van uitbreidingsplannen. De overheid kan subsidie verstrekken aan activiteiten, die volgens haar uitstekend passen in het overheidsbeleid, zoals bijvoorbeeld taallessen die kerkelijke groepen geven aan vluchtelingen, de opvang van mensen na het overlijden van een partner, of het meewerken aan schuldhulpverlening – soms vonden kerken deze activiteiten uit, waarna de overheid ze heeft overgenomen. Soms ‘verlokt’ de overheid kerken en allerlei andere groepen tot dit soort werk door het te subsidiëren.

Het tweede misverstand is dat de kerk niets zou kunnen zeggen over de overheid. Evenzeer onjuist. Binnen de rechtsorde is het mogelijk om alle vormen van instemming en afkeer te uiten over hetgeen bijvoorbeeld de overheid doet. Het gaat over het recht op vrije meningsuiting. Dit recht op vrije meningsuiting komt toe aan kerkleden en aan kerken. En zij maken daar veelvuldig gebruik van. Sommige volksvertegenwoordigers menen echter dat zij in uitspraken van kerken een morele meerwaarde beluisteren, die een claim inhoudt op iedereen. Maar een eventuele claim geldt slechts voor leden van die kerken zelf. Voor eenieder in een andere verantwoordelijkheid en voor alle anderen geldt dat zij uitspraken van en vanuit kerken moeten zien als komend uit de maatschappij. Daarmee valt aan de kerken geen meerwaarde maar ook geen geringere waarde toe dan die aan een actiegroep, een belangenvereniging, of een orakel. Wie oren heeft en wil horen, die hoort. De rest merkt het effect wel bij verkiezingen. Of niet.

De scheiding tussen kerk en staat gaat over de macht van de kerk over het handelen (maken van wetten en regels, toezicht houden) van de staat – en andersom. Zij houdt in dat er over en weer geen directe inmenging mag zijn. Van wederzijdse beïnvloeding zal echter wel sprake zijn – zie de belastingregels. Ook hebben kerken invloed via hun leden, die lobbyen, protesteren, actiegroepen vormen enz. Leden van een geloofsgemeenschap kunnen zich het gedachtegoed van een synode over de inrichting van de economie, van de paus over bevolkingspolitiek, van de imam over integratievragen zo sterk eigen maken, dat zij die tot een politiek program kunnen laten uitgroeien. Daarvoor gelden dan weer de gewone organisatieregels van een politieke partij.

Er is een grensvlak: de staat zet de SGP ‘onder druk’ door geen subsidie meer te verschaffen aan deze partij vanwege haar opvattingen over de rechten van vrouwen. De SGP kan dit aanvechten in zoverre de staat zich niet houdt aan de eigen regels. In feite gaat het bij dit soort gevallen om de principiële vraag of een burger of diens organisatie de grondwet moet volgen, óf de eigen geloofsovertuiging. In het algemeen staan deze twee echter niet tegenover elkaar.

Waarschijnlijk gaat het debat over de scheiding van kerk en staat op dit moment vooral over de verlegenheid, die velen voelen bij de vraag over de betekenis van religie in het publieke domein. En de kans bestaat dat het uiteindelijk gaat over de vraag of mensen publiekelijk mogen uiten dat zij tot een bepaalde groep behoren. Rotaryleden hebben hun speldjes, voetbalsupporters hun shawls, Hell’s Angels hun jacks, moslims hun hoofddoeken en christenen hun kruisjes. De discussie moet echter niet gaan over de symbolen maar over de waarden die zij bepleiten. Passen die binnen de democratische orde – of niet? Het moet over de zaak gaan en niet over de uiterlijkheden of de organisaties.

van de migrantenkerken is eveneens betrokken bij overleg op landelijk niveau, bijvoorbeeld in het kader van SKIN.

4.3 Leden

De grootte van de Haagse migrantenkerken varieert van enkele tientallen tot enkele honderden leden. Eén van de migrantenparochies telt zelfs 2000 leden. Niet alle onderzochte kerken registreren hun leden officieel. In zo’n geval is het correcter te spreken van het aantal bezoekers van kerkdiensten of van de kring van mensen die zich betrokken weet bij een specifieke kerk. Het is interessant te kijken naar de nationaliteiten die in een kerk vertegenwoordigd zijn. Sommige kerken bestaan voornamelijk

uit twee migrantengroepen, bijvoorbeeld Ethiopiërs en Eritreërs of Kongolezen en Angolezen. Andere kerken bestonden oorspronkelijk uit een bepaalde migrantengroep, maar zijn in de loop der tijd ook vele andere nationaliteiten gaan aantrekken. Een voorbeeld is een evangelische gemeente die eerst uit overwegend Brazilianen bestond, maar inmiddels ook veel andere Latino's, Nederlanders, Afrikanen, Kaapverdianen en Surinamers trekt. In één van de Afrikaanse kerken zijn vijftien nationaliteiten vertegenwoordigd. Een ander mooi voorbeeld is een jonge Afrikaanse kerk waarvan de leden uit de verschillende landen van het Grote Meren gebied afkomstig zijn. Waar in Afrika de relaties tussen deze etnische groepen en nationaliteiten soms gespannen zijn, werken ze in Den Haag zij aan zij. De kerk heeft zich ten doel gesteld een voorbeeld te zijn van vrede en verzoening en straalt dat ook uit. Tot slot zijn er migrantenkerken die zich voornamelijk op één nationaliteit richten. Dat blijkt uit de naam van hun kerk, de taal waarin ze hun samenkomsten houden en hun missie. Toch zijn ook deze kerken in de praktijk internationaal, bijvoorbeeld doordat de leden Nederlandse partners of vrienden meenemen die zich vervolgens bij de kerk aansluiten.

Sommige migrantengroepen verblijven al enkele generaties in Nederland, bijvoorbeeld Indonesiërs, Surinamers en Hongaren. Hun kerken kennen dan ook een gelijkmatige leeftijdsopbouw. Dat ligt

‘Cultuur, informatie en integratie’

Zo heet het uurtje tijdens de zondagmorgen- en de woensdagavonddienst van een Afrikaanse kerk, waarin informatie over Nederland centraal staat. Al op hun website kan de geïnteresseerde bezoeker het vernemen: het bevorderen van de integratie van de leden is een van de speerpunten van deze gemeente. Gedurende de week maken de voorganger en twee andere leiders samenvattingen als ze het Journaal volgen of de krant lezen. Voor de diensten beginnen, vergelijken ze hun aantekeningen en vullen ze elkaar aan. Eén van hen bespreekt vervolgens de nieuwsberichten tijdens de dienst met de bezoekers. De berichten kunnen gaan over het wereldnieuws, over Nederlandse actualiteiten, over nieuwe wetten en regelgeving waar ze mee te maken kunnen krijgen. Volgens de punctuele voorganger gaat er anders heel veel belangrijke informatie langs zijn gemeenteleden heen, omdat ze het Nederlands nog niet voldoende meester zijn. Zelf gaat hij iedere dag naar taallessen en oefent hij zijn Nederlands zoveel mogelijk in openbare ruimtes en op straat.

anders bij de Latijns-Amerikaanse en Afrikaanse groepen. Zij komen pas sinds ongeveer twintig jaar op grotere schaal naar Nederland. Deze mensen hebben zich hier om uiteenlopende redenen gevestigd, maar over het algemeen geldt dat ze als tiener, twintiger of dertiger komen. Zodoende bestaan de meeste niet-westerse migrantenkerken uit tieners, jongvolwassenen (al of niet getrouwd) en jonge gezinnen met kinderen. Het aantal veertigplussers is er vaak op één hand te tellen.

De bezoekers van migrantenkerken verschillen onderling sterk wat betreft hun verblijfsstatus. Velen hebben inmiddels de Nederlandse nationaliteit of zijn in het bezit van een geldige verblijfsvergunning. Anderen bevinden zich nog in een asielpprocedure of verblijven als ongedocumenteerden in Nederland. In sommige kerken heeft tot 40% van de bezoekers geen verblijfsvergunning. Deze onzekere verblijfssituaties brengt een bepaalde problematiek met zich mee die druk legt op het functioneren van de kerken. Er is veel verloop onder de bezoekers en sommigen kampen met een slechte en onzekere huisvestingssituatie. Ook hun financiële basis is wankel. Ongedocumenteerde migranten werken vaak op onregelmatige basis en worden slecht betaald. Of ze zijn afhankelijk van de hulp van al langer in Nederland verblijvende familieleden en vrienden. Asielzoekers moeten leven van een klein maandelijks bedrag en mogen geen betaald werk verrichten.

4.4 Integratie

Eén van de overeenkomsten van de migrantenkerken is dat ze bijna allemaal activiteiten organiseren die erop gericht zijn de participatie van hun leden in de Nederlandse samenleving te bevorderen. Het meest genoemd is het organiseren van wekelijkse taallessen en computerlessen. Veel migranten willen graag hun bijdrage leveren aan de Nederlandse samenleving. Hun kerken helpen hen daarbij door hen bij te staan bij het zoeken van een geschikte opleiding of een baan. Ze leggen hun mensen uit welke

wetten, regels en gewoonten gelden in dit nieuwe land. Sommige kerkleiders noemden expliciet dat ze graag willen dat hun gemeente de veelkleurigheid van de multiculturele samenleving weerspiegelt. In één van de kerken wordt een tweeledig beleid gevolgd. Twee grote migrantengroepen zitten op zondagmorgen in de algemene kerkdienst en nemen aan alle andere activiteiten deel. De nieuwkomers werken op allerlei gebieden met autochtone Nederlanders samen. Daarnaast biedt de kerk hun de ruimte om bijeenkomsten volgens hun eigen taal en cultuur te organiseren. Andere kerken leggen een minder grote nadruk op integratie. Hun voorgangers benadrukten tijdens de interviews dat het geestelijk welzijn van hun leden voorop staat en dat de voornaamste doelen van hun kerk op spiritueel vlak liggen. De overdracht van normen en waarden zien ze als een indirecte bijdrage aan een gezonde maatschappij.

Kerkleider als tussenpersoon

Sommige migranten blijven onzichtbaar voor de officiële instanties. Een oorzaak kan zijn dat ze de instanties niet weten te vinden. Taal- en cultuurbarrières spelen daarbij een grote rol. Of ze wensen onzichtbaar te blijven. Als migrant zonder verblijfsvergunning vermijden ze liever bureaus, uniformen en loketten. Het kan ook zijn dat ze in hun land van herkomst vervelende ervaringen hebben gehad met autoriteiten. In dergelijke gevallen blijken voorgangers van migrantenkerken soms een belangrijke schakel. Zo'n sleutelfiguur is ook de dominee van een van de onderzochte Afrikaanse kerken. Voor de leden van zijn gemeenschap die nog niet lang in Nederland zijn fungeert hij als tussenpersoon en vertrouwenspersoon in het contact met officiële instanties. Hij helpt hen met brieven, met juridische procedures, gaat met hen mee als ze een afspraak hebben met hun advocaat. Niet alleen leden van zijn gemeenschap doen een beroep op hem. Ook bijvoorbeeld huisartsen vragen zijn tussenkomst in het contact met Afrikanen die geen Nederlands spreken en niet in het bezit zijn van officiële papieren. Hij heeft de taak op zich genomen (gezondheids-)problemen te signaleren en mensen zo nodig door te verwijzen. Om de integratie van de leden te bevorderen, organiseert zijn kerk taallessen en voorlichtingsbijeenkomsten. Zo is er een keer een bijeenkomst geweest in samenwerking met de GGD rond gezonde voeding, en een andere over het belang van overlijdensverzekeringen. De dominee kan deze rol vervullen omdat zowel zijn gemeenschap als instanties in Den Haag vertrouwen in hem hebben.

Meer dan eens blijken hulpverleners, die in Nederland een goede vakopleiding hebben gevolgd, niet te weten hoe om te gaan met mensen uit andere culturen en hoe door te dringen tot hun leefwereld. Het wereld- en mensbeeld, de denkwijzen en gewoonten van hulpverleners en migranten kunnen zo verschillend zijn dat de noodzakelijke hulp niet door de Nederlandse hulpverleners geboden kan worden.

4.5 Functies van migrantenkerken

Uit het voorgaande zijn al enkele functies van migrantenkerken naar voren gekomen. Deze en andere functies worden in deze paragraaf bij elkaar gebracht. Net als andere levensbeschouwelijke groepen vervullen migrantenkerken in eerste instantie een rol voor hun eigen leden. In een voor hen vreemd land vormt een kerkelijke gemeenschap voor christenmigranten een nieuwe familie waar ze zich thuis voelen. In het dagelijks leven lopen ze tegen taal- en cultuurverschillen op, maar in hun kerk vinden ze moeiteloos aansluiting. De kerk vormt een netwerk van steun en hulp en komt zo tegemoet aan (een deel van de) psychosociale en spirituele behoeften van haar leden. Niet alleen tijdens de vaak onzekere eerste periode van het verblijf in Nederland begeleiden migrantenkerken hun mensen, maar ook tijdens andere moeilijke levensfasen. Te denken valt aan ziekte, overlijden, rouw en werkloosheid. Een andere functie die migrantenkerken hebben is dat ze vaak concreet bijdragen aan de integratie en participatie van hun leden in de Nederlandse samenleving. Dit aspect is behandeld in paragraaf 4.4. Deel daarvan is ook dat ze mensen wegwijs maken in de bureaucratie die hoort bij het leven in Nederland en zo nodig bemiddelen tussen migranten en (gemeentelijke) instanties. Ook hebben vooral kerkleiders een signaleer- en doorverwijsfunctie.

Een sfeerverslag

James,¹ de leider van een kleine, jonge migrantenkerk in Den Haag, heet me welkom in zijn krappe woonkamer, vier hoog in een flatgebouw. Omdat zijn vrouw Esther er nog niet is, laat James me een videoband zien van een christelijke conferentie. Ik kijk met een half oog, want langzaam maar zeker druppelt de huiskamer vol met allerlei mensen. Het zijn verwachte en onverwachte bezoekers. De meesten zijn tussen de 15 en 35 jaar en lijken elkaar goed te kennen.

Als Esther arriveert kan het interview beginnen. Terwijl op de achtergrond gepraat en televisie gekeken wordt, vertelt het voorgangersechtpaar dat hun kerk zich ten doel stelt mensen te leren een verantwoord leven te leiden in dit voor hen nieuwe land. Waar nodig worden mannen en vrouwen aangemoedigd uit de criminaliteit of de prostitutie te stappen en te werken aan een goed huwelijk. Jongeren worden aangespoord de regels van Nederland te respecteren en te bouwen aan een goede toekomst. Om haar missie te verwezenlijken organiseert de kerk vier bijeenkomsten per week waar gebed en onderwijs centraal staan. Ik vraag of er daarnaast veel informele contacten zijn. Het echtpaar legt uit dat ze heel veel mensen op bezoek krijgen die begeleiding bij of gewoon een luisterend oor zoeken voor hun sociale, geestelijke, financiële of relationele problemen. Ineens begrijp ik waarom de huiskamer zo vol zit. Maar om hoeveel contacten per week gaat het, en hoe lang duurt zo'n gesprek? Niet-begrijpend kijken ze me aan. Het is geen doen om bij te houden wie er allemaal langs komen. Hun huis staat 24 uur per dag, 7 dagen per week, open voor iedereen.

Na afloop vertel ik James dat het me opvalt hoezeer hij en zijn vrouw voor hun gemeenteleden klaar staan. Hij antwoordt dat God hem de kracht geeft om een zo goed mogelijke herder voor zijn mensen te zijn. En om dat te combineren met zijn 40-urige werkweek. Hij laat echter wel doorschemeren dat dit werk soms een zware tol eist van zijn gezin doordat ze geen moment rust hebben. 'Ik ben heel blij dat je vanavond bij ons langs gekomen bent en dat je met eigen ogen hebt gezien hoeveel mensen een beroep op ons doen.' Op weg naar huis probeer ik de juiste woorden te vinden. Deze mensen fungeren voor hun gemeenschap als een sociaal en financieel vangnet, als inofficiële reclasseringsambtenaren, als ouders voor jongeren die zonder familie naar Nederland zijn gekomen. Ze doen het onvermoeibaar maar eigenlijk is het te zwaar.

¹ De namen in dit sfeerverslag zijn gefingeerd.

De onderzochte kerken vervullen een belangrijke functie voor migrantenjongeren. Ze vangen hen op, soms heel letterlijk als ze van huis weggelopen of zonder familie naar Nederland gekomen zijn. Ze bieden jongeren ontspannende en vormende activiteiten waar ze leeftijdsgenoten ontmoeten evenals volwassenen die om hen geven. Ze zetten jongeren op het spoor van een verbeterde integratie in de Nederlandse samenleving door hen te helpen bij het zoeken van een geschikte opleiding of baan. Ook helpen de migrantenkerken jongeren bij het zoeken van hun identiteit en zingeving. Al deze dingen helpen mee te voorkomen dat jongeren ontworteld raken of blijven en aansluiting en perspectieven missen. In plaats daarvan worden ze aangemoedigd een actieve plaats in te nemen in de maatschappij. Migrantengerken doen niet alleen aan preventie, maar ook aan hulpverlening, zoals in paragraaf 5.2 verder uitgewerkt wordt. Ze ondersteunen personen die de grip op hun leven kwijt zijn geraakt, zoals daklozen, prostituees, verslaafden en ex-gedetineerden, als zij hun leven weer op de rails willen zetten. Sommige migrantengerken richten hun hulpverlening in de eerste plaats op mensen uit de eigen gemeenschap. In vergelijking met de meeste gevestigde kerken hebben de migrantengerken veel kwetsbare leden binnen hun geloofsgemeenschap. Daardoor komen ze er minder aan toe uit te reiken naar kwetsbare groepen buiten hun gemeenschap. Wat voor veel gevestigde kerken 'buiten' is, is voor hen 'binnen'.

Hoofdstuk 5 Activiteiten van migrantenkerken en hun maatschappelijk rendement

Wat is nu het maatschappelijk rendement van de migrantenkerken in Den Haag? Dit hoofdstuk geeft een overzicht van de activiteiten die in en vanuit migrantenkerken ondernomen worden en van het maatschappelijk rendement van die activiteiten. De activiteiten zijn ingedeeld in de in paragraaf 3.4.b genoemde negen categorieën. Daarbij is gekozen telkens een overzicht te geven van de uitkomsten van alle onderzochte kerken samen. Doel is immers in beeld te brengen wat de bijdrage is aan de Haagse samenleving van migrantenkerken als groep, en niet wat afzonderlijke kerken inbrengen.

5.1 Psychosociale zorg en hulpverlening

Eén van de belangrijkste werkzaamheden van kerken is de zorg voor mensen. Deze zorg strekt zich niet alleen uit tot de eigen leden, maar omvat deze leden in ieder geval. Veel leden van migrantenkerken verblijven nog maar kort in Nederland. Ondanks hun veerkracht en aanpassingsvermogen hebben ze te maken met vervreemding, eenzaamheid, onzekerheid, grote druk en spanningen. De geloofsgemeenschap waar ze lid van worden, vervangt in veel gevallen hun familie en biedt hen een thuis waar ze zichzelf kunnen zijn. Naast de gemeenschappelijke activiteiten bieden migrantenkerken hun leden specifieke zorg op maat door hen regelmatig te bezoeken, te begeleiden en samen te werken aan oplossingen voor psychosociale problemen. Zo wordt voorkomen dat mensen vastlopen, vereenzamen of (veel) hulp van professionele instanties nodig hebben. Ook worden mensen begeleid bij bijzondere omstandigheden in hun leven, zoals huwelijk en rouw. In andere gevallen kloppen mensen aan bij een kerk nadat is gebleken dat de reguliere hulpverlening hen - door uiteenlopende oorzaken - geen soelaas kon bieden.

Daarnaast strekt die psychosociale zorg en hulpverlening zich uit tot (andere) kwetsbare groepen in de samenleving, zoals gedetineerden, zieken, ouderen en daklozen. Kerkelijke vrijwilligers benaderen deze groepen actief op de plekken waar zij zijn. Zowel voorgangers van migrantenkerken, speciaal daartoe getrainde bezoektteams alsook ‘gewone’ kerkleden gaan meerdere dagen per week trouw op

pad om mensen een hart onder de riem te steken.

In Den Haag wordt vanuit de onderzochte migrantenkerken per jaar ruim 51.000 uur aan psychosociale zorg en hulpverlening besteed. Als alle uren omgerekend worden in geld, komt dit overeen met een bedrag van ruim € 2,1 miljoen. Niet al het hier genoemde werk heeft een even groot maatschappelijk belang. Soms is de onderlinge aandacht en zorg slechts een bijeffect van een bepaalde activiteit. Als we dergelijke overwegingen in ogenschouw nemen, komt het maatschappelijk rendement van de psychosociale zorg die de onderzochte migrantenkerken bieden, neer op ruim € 1,6 miljoen. Dat betekent dat 77% van de tijd die de kerken aan psychosociale hulpverlening besteden, een positief

Voorbeelden van psychosociale zorg en hulpverlening

- mensen die stervende zijn begeleiden
- rouwverwerking ondersteunen
- relatietherapie bieden
- misbruikslachtoffers begeleiden
- leden op regelmatige basis bezoeken
- gedetineerden bezoeken
- telefonische 24-uurs hulplijn verzorgen
- kerstdiner voor alle buurtbewoners organiseren

maatschappelijk rendement heeft. Die inzet hoeven de overheid of andere organisaties in Nederland niet meer te bieden.

5.2 Hulpverlening / Maatschappelijk werk

Veel van het werk dat migrantenkerken verrichten kan als hulpverlening of maatschappelijk werk aangemerkt worden. Het is heel uiteenlopend, maar kenmerkend is dat het praktisch van aard is. Een ander kenmerk is dat het beschikbaar is voor ieder die er behoefte aan heeft. Deze praktische vormen van hulpverlening zijn een uiting van zorg voor en betrokkenheid bij heel de bewoonde wereld. Het omvat sociaal-cultureel werk als het organiseren van sportieve en recreatieve activiteiten. De vrijwillige inzet van migrantenkerken vervangt voor een deel de inzet van de sociaal-juridische

Voorbeelden van maatschappelijk werk en hulpverlening

- schuldhulpverlening bieden
- taallessen organiseren
- computerlessen organiseren
- sollicitatiecursus aanbieden
- asielzoekers opvangen
- kleding inzamelen en distribueren
- voetbalwedstrijden organiseren tussen verschillende kerken
- maaltijden verzorgen voor daklozen
- 'Adopt a Block': praktische hulp in de buurt
- bemiddelen tussen illegaal in Nederland verblijvende mensen en allerlei instanties, bijvoorbeeld de huisarts
- hulp in de huishouding na een bevalling

dienstverlening, van individuele hulpverlening door maatschappelijk werkers en vervangt door de overheid bekostigde opvang van verslaafden of asielzoekers. Een ander belangrijk doel van het maatschappelijk werk dat de migrantenkerken uitvoeren, is nieuwkomers, leden of niet-leden, te helpen integreren in de Nederlandse samenleving. Hun activiteiten, zoals taallessen, voorlichtingsbijeenkomsten en sollicitatiecursussen, bevorderen zelfredzaamheid, participatie en sociale cohesie.

In de onderzochte migrantenkerken worden jaarlijks ruim 44.000 uren aan maatschappelijk werk besteed. Omgerekend in geld betreft dit ruim € 1,5 miljoen. Omgerekend naar het maatschappelijk rendement komt dit neer op ruim € 1,3 miljoen.

5.3 Beleid

Uit de interviews met de voorgangers van de migrantenkerken kwam naar voren dat er jaarlijks in de kerken ruim 19.000 uur aan beleidswerk besteed wordt. Het betreft zowel interne afstemming als samenwerking in externe verbanden. De uren die betaalde krachten en vrijwilligers besteden aan beleidsmatig werk hebben echter geen effect op de hoogte van het maatschappelijk rendement van de

Voorbeelden van beleidswerk

- vergaderingen van kerkbesturen
- het werk van notulisten
- deelnemen aan collegiaal beraad van voorgangers
- bijdragen aan vergaderingen van de Haagse Gemeenschap van Kerken
- deelnemen aan de Landelijke Contactdag Migrantenparochies
- interne vergaderingen, bijvoorbeeld tussen voorganger en teamleiders

kerken. Het rendement van allerlei overheadactiviteiten is immers steeds en per definitie op 0% gezet: praten over het werk is niet het werk zelf, het effect ervan komt pas later tot uiting in concrete activiteiten. Daarom is aan slechts een klein deel van het beleidswerk een positieve bijdrage aan het maatschappelijk rendement toegerekend. Het beleidswerk vertegenwoordigt een investering van ruim 19.000 uur en ruim € 900.000; het maatschappelijk rendement is ruim € 9.000.

5.4 Educatie en training

Eén van de doelen die migrantenkerken zich stellen is mensen te trainen en te onderwijzen. Dat doen ze door bijbelstudieavonden, gebedsbijeenkomsten, trainingen, seminars, conferenties en cursussen te

organiseren. Zulke bijeenkomsten worden vooral door kerkleden bezocht, maar ze staan meestal open voor iedere geïnteresseerde. Sommige activiteiten zijn gericht op de overdracht van geloofsprincipes en kennis van de bijbel. Andere bieden de deelnemers een context waarin ze over allerlei thema's (maatschappelijk, relationeel, spiritueel, enz.) van gedachten kunnen wisselen. Weer andere bijeenkomsten in kleinere groepen, zogenaamde *home cells*, combineren al deze dingen en vormen een plek waar mensen elkaar veel onderlinge steun en zorg geven. Op deze manier bieden de migrantenkerken kaders waarbinnen levensbeschouwing, zingeving en spiritualiteit een plaats krijgen en samen beleefd worden. De normen, waarden, het mensbeeld en de wereldvisie waar hun kerk voor staat bieden jongeren en volwassenen houvast in een verwarrende samenleving. Een ander deel van het aanbod aan cursussen en trainingen van migrantenkerken is gericht op kennisvermeerdering en deskundigheidsbevordering op een specifiek terrein, zoals leiding geven of psychosociale hulpverlening.

Per jaar investeren de migrantenkerken ruim 22.000 uur in training en educatie. In geld omgerekend komt dit neer op € 856.000. Het maatschappelijk rendement dat aan al dit werk is toegekend, is echter laag: 10% of ruim € 87.000. Dit ligt niet aan de thema's die migrantenkerken behandelen en zegt niets over het belang van training en educatie. Bij de berekeningen zijn kennisvermeerdering, deskundigheidsbevordering en vorming beschouwd als zaken die bij de overhead van een organisatie horen.

Voorbeelden van educatie en training

- literatuurkring
- leiderschapstrainingen
- training voor pastoraal huisbezoek
- bijbelstudiegroepen
- gebedsgroepen
- 'home cells' / huisgroepen
- lezingen en seminars over integratie en participatie op de arbeidsmarkt
- programma's op de lokale radio met 'morning prayers' en advies over bijvoorbeeld huwelijk en opvoeding

Van bijvoorbeeld bezoekwerk is het maatschappelijk rendement te bepalen, maar niet van de training die daaraan vooraf ging. Ook betreft een deel van het educatief werk specifiek kerkelijke activiteiten die niet het (betaalde) werk van andere maatschappelijke actoren vervangen. Tegelijk geeft deze handelwijze aan dat er sprake is van een minimumberekening. Immers: het aanleren van een moreel besef wordt meer en meer als zeer belangrijk geduid – soms zelfs tot een zodanig niveau dat de staat deze morele opvoeding eventueel als haar taak zou moeten opvatten.

5.5 Kerkdiensten

Op het kerkelijke weekrooster zijn de zondagse diensten vaak het meest bezochte onderdeel, zo ook bij migrantenkerken. Enkele kerken hebben door de week ook één of meer diensten. In sommige kerken trekken de diensten enkele tientallen bezoekers, in andere enkele honderden. Kerken vullen hun diensten verschillend in, maar enkele onderdelen zijn overal terug te vinden. Daartoe behoort zeker de preek, een toespraak die de voorganger of een ander houdt aan de hand van een thema of een bepaald bijbelgedeelte. Verder wordt overal samen gezongen, begeleid door een organist of door een band en zangers. Ook is er tijd voor gebed en bezinning. De kerkdiensten zijn toegankelijk voor iedereen en kerken spannen zich op vele manieren in om de bezoekers welkom te heten. Zodoende

Voorbeelden van activiteiten rond kerkdiensten

- voorbereiden en leiden van de kerkdienst of eucharistieviering
- vertaling van de preek
- de kerk versieren met bloemen, vlaggen of kleden
- de inzet van zangers, muzikanten en een koor
- geluid, licht en de beamer bedienen
- verzorgen van huwelijks- of begrafenisdiensten
- oecumenische dienst in de binnenstad organiseren
- gezamenlijke maaltijd na afloop van de kerkdienst

leveren de migrantenkerken een bijdrage aan zingeving aan een deel van de Haagse bevolking en helpen ze te voorkomen dat mensen vereenzamen.

In de 23 onderzochte migrantenkerken wordt per jaar in totaal ruim 71.000 uur aan activiteiten rond de kerkdiensten besteed, wat omgerekend in geld neerkomt op ruim € 2.669.000. 21% hiervan oftewel € 563.000 is berekend als maatschappelijk rendement. Een deel hiervan wordt gegenereerd door het muzi-

kale aspect van de diensten. Koren, bands, orkesten hebben een belangrijke culturele waarde. Koren en andere groepen hebben ook een sociaal effect: ze bieden de leden een *sense of belonging*. Mensen zijn nodig, er wordt op hen gerekend en naar hen omgezien.

5.6 Beheer

Veel van het beheerswerk van migrantenkerken bestaat uit activiteiten die vallen onder de overhead van de organisatie. Het klaarzetten van de stoelen, het schoonmaken van het pand, de financiën beheren: voor de voortgang van het werk van kerken zijn het onmisbare werkzaamheden. Per jaar besteden de migrantenkerken uit het onderzoek in totaal ruim 34.000 uur aan beheer, wat overeenkomt

Voorbeelden van beheer

- technisch onderhoud van het kerkgebouw
- gebouwen schoonmaken
- verhuur van het kerkgebouw
- financiële administratie
- catering verzorgen na afloop van kerkdiensten
- website van de kerk beheren
- kerkblad schrijven, produceren en bezorgen

met ruim € 1 miljoen. Het maatschappelijk rendement van deze werkzaamheden is berekend op € 131.000. Een deel hiervan komt op het conto van het publicitaire werk dat veel migrantenkerken verrichten. Door websites, folders en kerkbladen komen mensen op de hoogte van wat kerken zijn en doen. Ook het werk van kosters of beheerders draagt bij aan het maatschappelijk rendement. Daarbij moet worden aangetekend dat lang niet alle migrantenkerken een eigen gebouw in bezit en beheer hebben.

5.7 Jeugdwerk

In tegenstelling tot veel blanke, Nederlandse kerken hebben migrantenkerken (vooral de Afrikaanse en Latijns-Amerikaanse) niet te maken met vergrijzing van hun ledenbestand. Integendeel, de kerkgangers bestaan voor een groot deel uit kinderen, jongeren en mensen tussen de twintig en veertig jaar. Migrantkerken zijn zich dan ook bewust van de grootstedelijke jeugdproblematiek en investeren veel in jongeren. Een deel van het kerkelijke jongerenwerk is preventiewerk. Verschillende voorgangers noemden expliciet dat één van de doelen van hun kerk is om jeugddelinquentie te voorkomen. Ze brengen jongeren normen en waarden en respect bij voor de regels die in Nederland gelden en proberen schooluitval te voorkomen. Voor jongeren die van huis zijn weggelopen wordt, waar mogelijk, gestreefd naar reïntegratie in de eigen familie. Gelukkig gaat het goed met een groot

Voorbeelden van jeugdwerk

- werkgroep eerste communie
- kinderkerkdiensten houden
- kinderclub op school op woensdagmiddag
- bijbelstudiegroepen voor jongeren
- interkerkelijke jeugdavonden
- open jeugdclub in de binnenstad
- begeleiden en bezoeken van jongeren
- kampen en weekends voor tieners
- voorganger praat op straat met hangjongeren

deel van de kinderen en jongeren die migrantkerken bezoeken. De clubs, culturele activiteiten en jeugdavonden van de kerk bieden hen contact met leeftijdsgenoten, een goede vrijetijdsbesteding, vorming en begeleiding door volwassenen die om hen geven.

In de geïnterviewde migrantkerken wordt per jaar ongeveer 27.000 uur in jeugdwerk geïnvesteerd, hetgeen overeenkomt met een geldwaarde van ruim € 950.000. Het maatschappelijk rendement is berekend op € 307.000.

5.8 Cultuur

De onderzochte migrantkerken leveren uiteenlopende bijdragen aan het behoud van cultureel erfgoed en aan het populariseren van culturele uitingen. Sommige westerse kerken organiseren activiteiten rond klassieke muziek. Vooral Latijns-Amerikaanse en Afrikaanse kerken investeren veel in hun koren, bands en zangers. De interkerkelijke muziekfestivals die ze organiseren vormen een uitstekende gelegenheid om deze aspecten van hun cultuur voor een groter publiek toegankelijk te

maken. Jongeren worden gevraagd mee te spelen in bands en krijgen muzieklessen. Velerlei traditionele en hedendaagse stijlen komen aan bod in migrantenkerken en vormen een expressie van de

Voorbeelden van culturele activiteiten

- kerk openstellen tijdens Nationale Monumentendag
- een bazaar organiseren
- gitaarlessen geven
- muziekfestival waarbij zangers uit andere kerken uitgenodigd worden
- solistisch concert organiseren
- repetities en uitvoeringen van een breakdance groep

verschillende culturen die Nederland rijk is. Rond de christelijke feestdagen wordt extra hard gewerkt aan musicals en uitvoeringen. Een andere bijdrage aan het behoud van cultuur wordt geleverd door enkele Westerse migrantenkerken die hun monumentale gebouwen openstellen voor bezichtiging.

De 23 kerken investeren per jaar ruim 4.700 uur aan activiteiten rond cultuur, wat in geld uitgedrukt ruim € 157.000 bedraagt. Het maatschappelijk rendement ervan komt overeen met ruim € 67.000.

5.9 Missionaire activiteiten

Katholieke kerken spreken vaak van missie; protestantse groepen gebruiken eerder de woorden evangelisatie of zending voor het verspreiden van het goede nieuws van Jezus Christus. Het doel is mensen te werven voor het Evangelie. Weer geldt dat migrantenkerken dit op uiteenlopende manieren doen. Soms worden huis aan huis folders verspreid of worden mensen uitgenodigd voor speciale kerkdiensten. Veel kerken kiezen ervoor op straat of op de markt met mensen in gesprek te gaan. Ook gebruiken ze moderne communicatiemiddelen om hun boodschap te verspreiden. Enkele kerken maken programma's voor de lokale radio en TV met een deels evangeliserend, deels informatief karakter. Soms richten kerken zich bij hun missionaire activiteiten op specifieke doelgroepen, zoals daklozen, hangjongeren, mensen die uit het eigen land afkomstig zijn, of juist autochtone Nederlanders.

Binnen kerken heeft een intensief gesprek plaatsgevonden over de vraag wat missionaire activiteiten zijn. Een vaak voorkomende invulling omvat activiteiten (zoals gesprekken, toespraken) die beogen mensen ertoe te bewegen christen te worden. Een iets andere invulling, die veelal als aanvulling wordt gezien, is er op gericht wervend te zijn door daden en niet zozeer door woorden. Praten, preken en overtuigen hebben voor sommigen een negatieve associatie. In het hier beschreven onderzoek blijken de respondenten meestal de eerste omschrijving van missionaire activiteiten te hanteren.

Voorbeelden van missionaire activiteiten

- Alpha cursus: introductiecursus over het christelijk geloof
- Prayer Post: op straat met mensen bidden
- evangelisatiefolders huis aan huis verspreiden
- uitzendingen op lokale TV verzorgen
- op de markt of in de winkelstraat mensen aanspreken

De geïnterviewde kerken in Den Haag besteden jaarlijks 18.000 uur aan missionaire activiteiten, wat uitgedrukt in geld neerkomt op ruim € 554.000. Het maatschappelijk rendement bedraagt ruim € 58.000. In enkele gevallen is aan missionaire activiteiten maatschappelijk rendement toegekend. Het gaat ten eerste om activiteiten die geïnteresseerden een algemene oriëntatie op normen en waarden en zingeving bieden, zoals een Alpha-cursus

(introductiecursus over het christelijk geloof). Ten tweede betreft het evangelisatieteams die bepaalde groepen bezoeken, zoals daklozen en prostituees. Met hun bezoek proberen ze mensen een hart onder de riem te steken. Ten derde betreft het de productie van programma's voor de lokale radio en tv die naast een evangeliserend ook een informatief karakter hebben.

Hoofdstuk 6 Financiën

In dit hoofdstuk staan de financiële aspecten van de onderzochte Haagse migrantenkerken centraal. Om twee redenen zijn ook financiën onderwerp van onderzoek geweest. Ten eerste omdat het financiële plaatje niet mag ontbreken bij een karakterschets van migrantenkerken; een dergelijk plaatje werpt immers licht op hun functioneren. Ten tweede omdat in de samenleving geïnvesteerd geld meegenomen moet worden bij de berekening van het maatschappelijk rendement. Het maatschappelijk rendement van de kerken wordt niet alleen berekend door de kosten in kaart te brengen die de maatschappij niet hoeft te maken doordat de kerken doen wat ze doen – vrijwillig en gratis. Sommige kerken leveren namelijk nog een extra bijdrage aan tal van maatschappelijk gezien wenselijke activiteiten, doordat ze financiële steun bieden. Te denken valt aan het opvangproject dat een kerk steunt of zelf helemaal bekostigt, of de open maaltijd voor de buurt die ze sponsort. Dit geldt ook als de kerkgemeenschap geld inzamelt voor allerlei projecten in bijvoorbeeld de herkomstlanden van de leden en dat via de kerk overmaakt naar organisaties in het Zuiden. Het gaat in dit geval niet om bijdragen aan familieleden in het thuisland, *remittances*, hoewel dit vaak aanzienlijke bedragen zijn. In dit onderzoek staat immers steeds de activiteit van *kerken* centraal – en daarom ook waar het financiële relaties betreft.

6.1 Wisselende beschikbaarheid van financiële gegevens

Zoals was voorzien bleek het niet mogelijk om van alle kerken financiële gegevens te verkrijgen. Van de 23 onderzochte migrantenkerken is van 16 bruikbare financiële informatie ontvangen. Soms zijn geldstromen niet inzichtelijk voor gemeenteleden zelf, bijvoorbeeld doordat men wegens tijdgebrek niet toekomt aan de financiële administratie of doordat er geen boekhouder beschikbaar is in de kerk. Dan is het niet te verwachten dat die gegevens voor een extern onderzoek wel op tafel komen. De bedragen die de geïnterviewden noemden, waren in sommige gevallen schattingen; in andere gevallen waren ze direct afkomstig uit de boekhouding van de desbetreffende kerk. De in dit hoofdstuk gepresenteerde informatie biedt dan ook geen compleet beeld, maar wel een indicatie van de financiële stromen binnen migrantenkerken.

6.2 Inkomsten

De meeste migrantenkerken zijn voor hun inkomsten volledig afhankelijk van de vrijwillige financiële bijdragen van hun leden of bezoekers. Deze bijdragen ontvangen kerken door giften, de collecte tijdens de diensten of via tienden (leden doneren maandelijks 10% van hun inkomsten aan hun kerk of een ander doel). Het totaal aan vrijwillige bijdragen dat kerken jaarlijks ontvangen, varieert van ongeveer € 1.500 tot € 430.000. Voor de 16 kerken samen komt het neer op een bedrag van ruim € 810.000. Bij de meeste migrantenkerken ligt dit bedrag rond de € 20.000. De hoogte van dit bedrag wordt onder andere bepaald door het aantal leden en door de financiële draagkracht van die leden. Opvallend is dat slechts twee van de zestien kerken, die financiële informatie hebben geboden, aangeven subsidies van fondsen of de (lokale) overheid te hebben ontvangen. Eén kerk gaf aan bedragen van Stek, de gemeente Den Haag en van een fonds te hebben ontvangen om haar te helpen opstarten. Een van de Katholieke migrantenparochies ontvangt jaarlijks subsidies die onder andere bestemd zijn voor het onderhoud van hun historische pastorie en specifieke projecten. Enkele groepen ontvangen geld van hun moederkerk, die elders in Nederland of in het buitenland gevestigd is. Het is de vraag waarom zo weinig migrantenkerken externe subsidies ontvangen voor hun (maatschappelijke) activiteiten. Weten ze de juiste fondsen en instellingen niet te vinden en spelen er taal- en cultuurbarrières? Worden ze als samenwerkingspartners niet serieus genomen of onderschat? Waarschijnlijk spelen verschillende factoren een rol.

6.3 Uitgaven

Wat uitgaven betreft is gekeken welk percentage van hun jaarlijkse inkomsten de migrantenkerken besteden aan hun eigen functioneren, en hoeveel geld naar projecten in het buitenland gaat. Aan eigen

activiteiten, zoals huur van de samenkomstruimte, een vergoeding voor de voorganger, de kosten van drukwerk en administratie, wordt tussen de 60 en 100% van de inkomsten besteed. Bij de meeste groepen ligt het rond de 80%. Er zijn echter ook enkele kerken die al hun inkomsten nodig hebben om de huur van hun gebouw te betalen. Ze zouden graag veel meer activiteiten ondernemen dan ze nu doen, maar hebben er eenvoudigweg de middelen niet voor.

Een deel van de inkomsten wordt aan activiteiten of projecten in het buitenland besteed. Daarmee kan dit geld beschouwd worden als een vorm van ontwikkelingssamenwerking. Als zodanig heeft het een maatschappelijk rendement van 100%. Voor de 16 kerken komt dit in totaal neer op ruim € 25.000. Eén van de kerken verzorgt bijvoorbeeld kledingtransporten naar Oekraïne en een andere stuurt auto's, elektrische apparaten en generatoren naar kerken in Angola. Eén van de westerse migrantenkerken steunt met de opbrengst van maandelijkse collectes allerlei doelen zoals Amnesty International, hulp aan tsunami-slachtoffers en Aids-slachtoffers en wezen.

6.4 Financiële draagkracht van leden van migrantenkerken

De financiële situatie van een migrantenkerk hangt met een aantal factoren samen. Eén van die factoren is de financiële situatie van de leden. Er is een groot verschil tussen de westerse en de niet-westerse migrantenkerken wat betreft de sociaal-economische achtergrond van hun leden. De leden van westerse migrantenkerken in Den Haag zijn in de regel hoog opgeleid en werken bijvoorbeeld bij internationale bedrijven of instellingen of voor de ambassade van hun land. Zij zijn in staat in ruime mate financieel bij te dragen aan hun kerk, waardoor onder andere het salaris van hun predikant betaald kan worden. De meeste leden van niet-westerse migrantenkerken daarentegen hebben een veel lager inkomen. Een deel van hen is zeker hoog opgeleid, maar wegens taalproblemen of doordat hun diploma niet erkend wordt in Nederland, zijn zij gedwongen ver onder hun niveau te werken. Anderen leven van een uitkering en zijn werkzoekend. In een van de geïnterviewde kerken hadden slechts twee van de ongeveer veertig leden betaald werk. Dit had ook te maken met het feit dat een aanzienlijk deel van de kerkleden uit asielzoekers bestaat. Dit heeft natuurlijk invloed op de hoogte van hun donaties aan hun kerkgemeenschap. Enkele voorgangers van niet-westerse migrantenkerken worden volledig onderhouden door hun kerk, maar de meeste ontvangen een gedeeltelijke of geen vergoeding voor hun inzet voor hun kerkelijke gemeenschap. Voor deze laatste groep geldt dat ze voor hun levensonderhoud aangewezen zijn op een betaalde baan elders, wat betekent dat ze een dubbele werklust hebben.

Hoofdstuk 7 Resultaten van de berekeningen

In dit hoofdstuk vindt een discussie plaats over de resultaten van het onderzoek, zoals die tot nu toe zijn gepresenteerd in de voorgaande hoofdstukken. Allereerst geven we in 7.1 een samenvatting van die resultaten. Daarbij gaat het in eerste instantie om de cijfermatige uitkomsten. Cijfers zijn echter alleen zinvol te koppelen aan activiteiten, als een meting heeft plaatsgevonden. Meten is echter niet mogelijk voor vele activiteiten en rollen van kerken. Daarover handelt 7.2. Hierbij leggen we de nadruk op de kwalitatieve uitkomsten van het onderzoek. In 7.3 geven we aan welke relativeringen gelden bij de uitkomsten. De houding hierbij is geweest dat de uitkomsten eerder te laag dan te hoog zijn berekend. Redeneringen zullen deze bewering ondersteunen.

Een cijfermatige benadering schiet ook tekort in de weergave van eventuele negatieve effecten van kerkelijke activiteiten. Zo hebben sommige kerken een structuur en cultuur, die machtsmisbruik van enkelen over de velen niet belemmert. Kerken staan niet alleen als het gaat om allerlei vormen van misbruik en negatieve kosten. We hebben er in dit onderzoek voor gekozen deze negatieve aspecten niet te kwantificeren – niet omdat ze niet bestaan maar omdat de kwantificering een eigen en specifiek onderzoek zou vergen. Daarnaast speelt een rol dat in het maatschappelijk verkeer positieve effecten van een organisatie niet verminderd worden met bepaalde negatieve aspecten, die er ook aan kunnen kleven. Een analogie uit een andere sector: de voordelen (in tijd en geld) van het autoverkeer worden niet verminderd met alle kosten van verkeersslachtoffers, veiligheidsvoorzieningen, milieuvervuiling enz. Hetzelfde geldt voor de negatieve effecten van het gebruik van fossiele brandstoffen. Geleidelijk erkennen we die effecten, maar het duurde en duurt heel lang voordat deze effecten ook daadwerkelijk in een prijs tot uitdrukking komen.

In 7.4 wordt een voorzichtige extrapolatie gemaakt van de resultaten naar alle migrantenkerken in Den Haag. Het onderzoek biedt immers slechts de resultaten van de gesprekken met vertegenwoordigers van 23 kerkelijke gemeenschappen. In 7.5 tenslotte vergelijken we de uitkomsten van dit onderzoek met de uitkomsten van eerder onderzoek naar het maatschappelijk rendement van kerken alsook met kwalitatief onderzoek naar de maatschappelijke functie van moskeeën.

7.1 Samenvatting van de resultaten, uitgedrukt in maatschappelijk rendement

In het voorgaande hoofdstuk zijn per categorie de uitkomsten weergegeven van de bestede uren, de daarmee corresponderende geldwaarde en het berekende maatschappelijk rendement van de betreffende categorie. In tabel 1 zijn de resultaten samengevat.

TABEL 1: Samenvatting van eerder gepresenteerde berekeningen

	uren	€ (a)	MR in € (b)	MR in uren (b/a)	in %
Totaal	293.131	10.799.699	4.186.402	112.457	38,8
1 Psychosociale zorg en hulpverlening	51.491	2.127.316	1.640.785	39.369	77,1
2 Hulpverlening/ maatschappelijk werk	44.276	1.540.878	1.319.520	37.809	85,6
3 Beleid	19.491	932.626	9.446	222	1,0
4 Educatie en training	22.139	856.660	87.501	2.378	10,2
5 Kerkdiensten	71.396	2.669.334	563.509	13.834	21,1
6 Beheer	34.505	1.008.305	131.939	6.703	13,1
7 Jeugdwerk	27.004	952.661	307.660	8.749	32,3
8 Cultuur	4.741	157.328	67.361	1.941	42,8
9 Missionaire activiteiten	18.088	554.591	58.681	1.452	10,6

Uit deze tabel blijkt dat bijna 40% van het maatschappelijk rendement gegenereerd wordt door de onderlinge psychosociale zorg (nr. 1) en ruim 30% door hulpverlening (nr. 2). Met het jeugdwerk realiseren de onderzochte kerkgemeenschappen ruim 7% van hun maatschappelijk rendement terwijl de onderlinge ontmoeting, de betrokkenheid bij activiteiten rond de kerkelijke vieringen ongeveer een achtste deel van het maatschappelijk rendement vertegenwoordigen.

Wat het aantal uren betreft: de ruim 293.000 uren betreffen alle uren die vrijwilligers en professionals in de kerken geïnvesteerd hebben om alle activiteiten mogelijk te maken. Het gaat niet om de tijd die bezoekers aan bijeenkomsten besteden. Als een volledige baan wordt gesteld op 1.872 uur (52 weken van 36 uur) en als hiervan een normaal percentage voor vakantietijd, feestdagen, ziekte en bijzonder verlof wordt berekend, dan staat een betaalde baan gelijk aan ongeveer 1.600 uur per jaar. In dat geval komt het aantal uren van de onderzochte kerken overeen met 183 fte. Wat de uren betreft, waaraan een positief maatschappelijk rendement is toegerekend, moet de berekening preciezer worden gemaakt. Immers, aan de overhead van een organisatie is een maatschappelijk rendement van 0 toegerekend omdat de overhead is verdisconteerd in de gehanteerde tarieven. Als de redelijke aanname wordt gedaan dat van de gewerkte tijd binnen een organisatie 21% is besteed aan overhead, dan komt de effectieve tijd van een volledige arbeidsplaats neer op 1.264 uur per jaar. De geregistreerde uren waaraan een positief maatschappelijk rendement is toegerekend, komen dan overeen met bijna 89 volledige banen. Deze zijn gerealiseerd door de onderzochte 23 kerken – op eigen kosten en in eigen tijd.

7.2 De niet-meetbare maatschappelijke betekenis van de migrantenkerken

Veel activiteiten van kerken zijn – zoals blijkt uit de tabel – niet mee gerekend bij de bepaling van het maatschappelijk rendement. Waaraan niet een getal te koppelen is, wat onmetelijk is, is daarmee nog steeds reëel. Het is immers van onschatbare waarde dat mensen zich erkend weten, dat zij anderen erkennen en eren in hun bestaan. Daarmee zijn die activiteiten, waar het onschatbare in beeld is, niet zinloos vanuit maatschappelijk oogpunt. In één van de tekstkaders is hier op ingegaan. Effecten zijn te benoemen naar achtereenvolgens:

- Algemene en globale introductie van migranten in de Nederlandse samenleving.
- Socialisatie van migranten, door hen te begeleiden bij hun gang langs de (soms ontoegankelijke) instituties die voor hen van belang zijn, hen te helpen bij de inburgering in de buurt, de arbeidssituatie.
- Specifieke opvang te bieden aan migranten in crisissituaties. Voor zover het gaat om crises rond bijvoorbeeld dood en leven zijn deze berekend bij de uitkomsten zoals gemeld in 7.1. Andere situaties kunnen de omgang met werkloosheid en de ervaring van zinloosheid zijn. Mede door het religieuze kader van waaruit zij denken en handelen, bieden kerken een houvast en perspectief.
- Opvang van jongeren. Het bestuderen van de bijbel, het volgen van catechisatie heeft maatschappelijke effecten – hoewel niet gemeten in dit onderzoek – die veelal gunstig zijn voor de samenleving. Te denken valt aan de verdere ontwikkeling van normbesef, de houding van migranten tegenover andere groepen in de samenleving, de interpretatie van allerlei zeden en gewoonten binnen jongerenculturen (de omgang met seksualiteit, de gelijkheid van mannen en vrouwen die officieel beleid is, de waarde van een afgesloten opleiding met het oog op kansen op de arbeidsmarkt enz.)
- Opvang van ouderen, die na een relatief lang verblijf in Nederland niet meer kunnen aarden in het land van herkomst. Maar zij missen tegelijk vanwege hun ontwikkeling, hun omgang met de Nederlandse taal, hun kennis van de leefwerelden van jongeren in het algemeen, de aansluiting met de jongere generaties binnen hun eigen migrantencultuur. Deelname aan kerkelijk werk biedt zowel een ervaring van zinvol bezig zijn, als een opvang van mensen in een vertrouwde context.

Deze en andere effecten zijn niet goed in getallen uit te drukken. Daar komt bij dat in de onderzochte kerken veel activiteiten op informele wijze plaatsvinden. In dit onderzoek is daar geen aanvullende schatting van gemaakt. Het vergt meer onderzoekstijd en bovendien een aantal extra aannames over de relatie tussen preventiewerk en feitelijke besparing op bestede tijd van – om maar eens iets te noemen – rechters of het Algemeen Maatschappelijk Werk. Het was en is niet de intentie van dit onderzoek om kerken een overmatige rol toe te dichten, noch om daarvan maar een vermoeden te doen ontstaan. Ook daarom zijn deze niet direct meetbare effecten buiten beschouwing gelaten bij de berekeningen. Dat houdt echter niet in dat een gebrek aan cijfers gelijk staat met een gebrek aan realiteit.

Bovendien komt onvoldoende in beeld hoe belemmerend en frustrerend allerlei procedures en regelgeving in Nederland kunnen zijn voor leden van migrantenkerken. Officiële instanties zijn ook niet gevrijwaard van misbruik van machtsposities. Ook hieraan is niet een geldwaarde toegekend in dit onderzoek.

7.3 Relativeringen binnen dit onderzoek

Meten is weten. Die gedachte vormt een achtergrond bij de bepaling van het maatschappelijk rendement van kerken, ook van migrantenkerken. Met de bepaling van het maatschappelijk rendement wordt een deel van het kerkelijk werk ook voor buitenstaanders zichtbaar. Maar het gevaar bestaat dat een groot deel van het maatschappelijk rendement ons niet duidelijk wordt uit de geboden getallen omdat hierachter een opvatting kan schuilgaan, dat iets slechts bestaat als je het ziet, als je het meten kunt. We kunnen echter meer weten dan er meetbaar is. Tijdens het onderzoek bleek het voor velen niet realistisch om cijfermatige gegevens te leveren over hun kerk. Natuurlijk is er sprake van een organisatie, van leden, van bijdragen – maar die worden niet overal zo strak geadmistreerd als gebruikelijk is in vele kerken die in Nederland al een lange historie hebben. Sommige predikanten ontvingen hun salaris uit de collecteontvangsten uit de diensten. Of die ontvangsten eerst goed zijn geregistreerd is niet altijd duidelijk. In ieder geval bieden die ontvangsten wel bestaanszekerheid aan de voorgangers waardoor ze hun werk kunnen voortzetten. Hierbij moet worden opgemerkt dat die voorgangers vaak aanzienlijk minder verdienen dan hun Nederlandse collega's. Ze stellen zich ten dienste van hun gemeente vanuit de roeping door God die ze ervaren hebben – en spreken soms nauwelijks of niet over een salaris. Vanuit deze motivatie wordt overigens veel kerkelijk werk verzet.

Concreet betekent dit dat de cijfermatige uitkomsten voor een Nederlandse kerkelijke gemeente hoger zullen zijn omdat daar uitgevoerd werk nauwkeuriger geregistreerd wordt. Nog anders gezegd: iedereen die bij de weergave van de getalsmatige uitkomsten het woordje 'minimaal' vergeet, maakt een systematische onderschatting van resultaten.

Dit geldt des te meer omdat de algemene principes voor het bepalen van het maatschappelijk rendement ook hier zijn toegepast. Deze luiden:

- systematisch een lage variant kiezen als meer varianten mogelijk zijn
- naar beneden afronden van de geregistreeerde uren
- niet overschatten van het vereiste niveau van kennis en ervaring, dat gekoppeld wordt aan het betreffende werk
- niet overschatten van het percentage van het werk dat wordt toegerekend aan het maatschappelijk rendement.

In het algemeen geldt dat de volgende regel is toegepast: bij twijfel niet te hoog berekenen.

7.4 Extrapolatie van de uitkomsten naar alle migrantenkerken in Den Haag

Het onderzoek is uiteindelijk uitgevoerd onder 23 kerkelijke gemeenten in Den Haag. De lijst van onderzochte kerken is weergegeven in bijlage 1. De 23 kerken vormen iets meer dan 20% van de in totaal ongeveer 110 migrantenkerken in Den Haag.

Zoals vooraf beoogd, vormt de onderzochte groep een afspiegeling van de grote verscheidenheid onder de Haagse migrantenkerken. Samenhangend met verschillen in onder andere grootte en leeftijd van de kerken verschilt ook de hoeveelheid werk die ze verzetten. In het onderzoek bleek de kerk met de hoogste waarde van verrichte arbeid uit te komen op € 2.5 miljoen met een maatschappelijk rendement van ruim € 1,1 miljoen. De kerk met de laagste berekende waarde van de arbeid scoorde iets meer dan € 7.000 met een maatschappelijk rendement van iets meer dan € 1.300.

Bij de selectie van de kerken is als criterium gehanteerd dat de te onderzoeken groep representatief moet zijn voor de totale groep van migrantenkerken in Den Haag. Die representativiteit betekent dat het mogelijk is de resultaten van dit onderzoek te extrapoleren naar alle migrantenkerken in Den Haag. De resultaten moeten dan met minimaal 4 vermenigvuldigd worden.

Dat leidt tot de volgende cijfers:

- bestede uren ruim 1.1 miljoen
- geldwaarde van dit werk omgerekend in ruim € 43 miljoen
- maatschappelijk rendement van dit werk ruim € 16,5 miljoen
- bijna 450.000 uren zijn besteed aan activiteiten met een positief maatschappelijk rendement.

16 van de 23 onderzochte kerken hebben bruikbare financiële informatie geboden. In hoofdstuk 6 is becijferd dat de leden van deze 16 kerken samen jaarlijks ruim € 810.000 doneren aan hun kerk. Van deze € 810.000 ging ruim € 25.000 naar doelen in het buitenland, vaak landen in het Zuiden. Als dit bedrag van € 25.000 doorgetrokken wordt naar de ongeveer 110 migrantenkerken in Den Haag, betekent dit dat ze samen jaarlijks minimaal € 170.000 bijeenbrengen voor doelen buiten Nederland. Het maatschappelijk rendement van het werk, dat binnen de Haagse migrantenkerken is verricht komt daarmee op € 16.670.000 (prijsniveau 2003)¹⁴. Omgerekend in Euro's van 2006 komt dit neer op ruim € 17,5 miljoen.

7.5 Vergelijking met de uitkomsten van andere onderzoeken

Zijn de resultaten van dit onderzoek nu goed? Hoe brengen de onderzochte kerken het er van af in vergelijking met andere onderzochte groepen?

Enkele jaren geleden is het maatschappelijk rendement van andere kerken berekend. In Apeldoorn-Zuid is per wijkgemeente van de Protestantse Kerk een gemiddeld maatschappelijk rendement berekend van € 230.000.¹⁵ In Utrecht bleek dat het gemiddelde maatschappelijk rendement € 550.000 per wijkgemeente bedroeg. In Utrecht ging het daarbij om 15 wijkgemeenten.¹⁶

In Den Haag blijken de onderzochte kerken een gemiddeld maatschappelijk rendement van ruim € 180.000 te hebben. Dit bedrag is per kerk lager dan de bedragen van de onderzochte gevestigde kerken. Een oorzaak ligt ongetwijfeld in de mate waarin activiteiten geregistreerd worden. Meten is weten – maar als de zaken informeel geregeld worden, zoals in sommige migrantenkerken het geval is, dan zijn deze minder eenvoudig voor het voetlicht te halen. Van meten is dan nauwelijks sprake. Terwijl de gemeenschap er wel degelijk weet van heeft.

Een andere verklaring ligt in de omvang van de kerken. De meeste migrantenkerken hebben tussen de 50 en 200 leden. Dat is aanzienlijk lager dan de circa 1.500 van de wijkgemeenten in Protestants Utrecht. Als de verschillende ledentallen van de kerken in ogenschouw worden genomen, dan doet zich een heel ander beeld voor. Dan blijkt dat het resultaat per lid aanzienlijk hoger is bij de migrantenkerken in Den Haag dan bij de Protestantse Gemeente in Utrecht. Naar de oorzaken kunnen we hier slechts gissen. Waarschijnlijk ligt een verklaring in het feit dat veel migrantenkerken de opvang van bijvoorbeeld nieuwkomers actief oppakken – om welke reden dan ook. In de nieuwe situatie is er behoefte aan introductie en aan begeleiding. Op deze behoefte springen migrantenkerken in waarbij ze veel tijd inzetten.

Een derde oorzaak van het hogere maatschappelijk rendement van de migrantenkerken per lid ligt waarschijnlijk in de sociaal-economische situatie van de leden van de onderzochte migrantenkerken. Zij behoren – in vergelijking met de Utrechtse protestanten – minder vaak tot de middenklasse of de goeude burgerij. De karakteristieken in hoofdstuk 4 wijzen daar op. Dat betekent dat de Utrechtse protestanten, in ieder geval meer dan de Haagse leden van de migrantenkerken, door middel van

¹⁴ Dit getal is gebaseerd op tarieven van het CTG voor de Thuiszorg in 2003 (zie bijlage 3). Het getal laat zich rechtstreeks vergelijken met de uitkomsten van het onderzoek te Utrecht. Vergelijking met het prijsniveau van 2006 is mogelijk na verwerking van de inflatiecorrectie voor de jaren 2003, 2004 en 2005. Zie <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/D0E51F35-CD74-4961-8B70-6F4353373AEF/0/pb06n002.pdf>. Op grond van deze gegevens moet een correctie van 5,08 % toegepast worden. Dat leidt tot een MR in huidige Euro's van € 17.516.836, afgerond ruim € 17,5 miljoen.

¹⁵ Jaap van der Sar, Tom Schoemaker, *De Hofstad: een cadeautje aan de samenleving*. Stichting Oikos, Utrecht, 2003. Hierbij moet worden aangetekend, dat in het Apeldoornse onderzoek de meettechniek nog sterk in ontwikkeling was. De uitkomsten zijn niet rechtstreeks vergelijkbaar met de uitkomsten in Utrecht of in Den Haag. Een nadere analyse van de gegevens, zoals verzameld in Apeldoorn, zal waarschijnlijk leiden tot een bijstelling - naar boven - van de resultaten.

¹⁶ J. van der Sar, *Van Hartel! Onderzoek naar het maatschappelijk rendement van de Protestantse Gemeente in Utrecht* Stichting Oikos, Utrecht, 2004.

financiële bijdragen aan hun kerk mensen kunnen ‘vrijstellen’ om specifieke taken uit te voeren. Zelf “hoeven” ze dan niet zo nodig. Om meer zicht te krijgen op deze factor zou het nodig zijn in beeld te brengen hoeveel werk er door vrijwilligers wordt verzet en hoeveel door de vrijgestelden, zowel in Den Haag (dit onderzoek) als in Utrecht (Protestantse Gemeente).

Ongetwijfeld speelt ook mee dat de Utrechtse Protestantse kerken relatief veel inactieve leden tellen. Deze mensen staan nog wel ingeschreven als lid, maar zijn verder nauwelijks betrokken bij de kerk. Migrantenkerken daarentegen kennen veel minder inactieve leden.

De resultaten van dit onderzoek kunnen tot op zekere hoogte ook vergeleken worden met onderzoek naar de maatschappelijke effecten van moskeeën. In het rapport ‘Laat het van twee kanten komen’¹⁷ delen de onderzoekers die maatschappelijke effecten in drie categorieën in:

- a. gericht op zelfredzaamheid/emancipatie van de eigen achterban
- b. gericht op participatie in de Nederlandse samenleving
- c. gericht op integratie.

Het onderzoek in Amsterdam, waarnaar hier gerefereerd wordt, was niet kwantitatief van aard. Toch kunnen de onderzoekers wel aangeven dat circa 70% van de activiteiten van de onderzochte moskeeën gericht zijn op zelfredzaamheid en emancipatie, circa 20% op participatie in de Nederlandse samenleving en circa 10% op integratie. De activiteiten richten zich op verschillende doelgroepen, bijvoorbeeld jongeren of vrouwen.

De indeling die de onderzoekers bieden, is volledig toepasbaar op het werk van de onderzochte migrantenkerken, voor zover dit een positief maatschappelijk rendement heeft. Ook migrantenkerken werken aan de zelfredzaamheid, de participatie en de integratie van hun leden. Wellicht is het voor een aantal migrantenkerken - zeker niet alle - eenvoudiger dan voor islamitische groepen om de bovenstaande rollen te vervullen voor hun achterban. In de Nederlandse samenleving hebben kerkelijke structuren en uitingen een langere traditie dan die van moskeeën.

De onderzoekers in Amsterdam hebben ook de wensen geregistreerd van leiders binnen de moskeeën. De volgende verbeteringen zijn volgens de geïnterviewden gewenst om de maatschappelijke bijdrage van moskeeën te vergroten:

- meer of betere ruimte
- financiën, bijvoorbeeld voor computers
- bestuursleden met vaardigheden om dingen op papier te zetten, subsidies aan te vragen
- een goede relatie met het stadsdeel.

Deze wensen komen ook naar voren in enkele van de interviews met de leiders van migrantenkerken.

¹⁷ Danielle Driessen en Marieke van der Werf (Nieuwe Maan Communicatie Adviesgroep), Abdelilah Boulal (ICP Advies) *Laat het van twee kanten komen*. Eindrapportage van een verkenning (quick scan) van *De maatschappelijke rol van moskeeën in Amsterdam*, Amsterdam, maart 2004.

Hoofdstuk 8 Conclusies, overwegingen en aanbevelingen

8.1 Conclusies

Migrantenkerken zijn aanwezig op vele plaatsen in stad en land. In Den Haag is onderzoek gedaan naar het maatschappelijk rendement van 23 migrantenkerken. Deze 23 kerken vormen een afspiegeling van de enorme diversiteit die de groep van 100 tot 120 migrantenkerken in Den Haag kenmerkt. In het hier gepresenteerde onderzoek is onderzocht wat de maatschappelijke rol en positie is van deze migrantenkerken. De kapstok voor dit onderzoek vormt de berekening van het maatschappelijk rendement van de onderzochte kerken.

Migrantenkerken blijken een forse bijdrage te leveren aan de opvang en begeleiding van hun leden in de Nederlandse samenleving. Bij een aantal van hen komt deze rol tot uiting in concrete activiteiten zoals taallessen, begeleiden van mensen langs spreekuren, in contact brengen met allerlei instellingen en organisaties, hulp bieden bij het invullen van formulieren, bemiddelen bij conflicten die voortkomen uit onwetendheid en cultuurverschillen, enz. Het is het soort van werkzaamheden dat draait om direct contact met mensen.

De onderzochte migrantenkerken bieden veel opvang en hulp. Dat blijkt de belangrijkste maatschappelijke rol te zijn van de kerken. In eerste instantie lijkt het om hulp te gaan die vooral gericht is op de eigen leden. Tegelijk echter vormen de kerken gemeenschappen die openstaan voor alle mensen die zich tot de betreffende groep aangetrokken voelen. Hierbij moet worden aangetekend dat deze geopende deur in de praktijk toch een selecterende drempel kan hebben, die opgeworpen wordt door bijvoorbeeld de gehanteerde taal of de plaats van samenkomst.

Voor veel niet-westerse migrantenkerken geldt dat een flink deel van hun leden een lage sociaal-economische positie heeft. Vluchtelingen, al of niet met een officiële status, ontvangen onderdak in de kerken. Een enkele kerkleider meldde dat ongeveer 40% van de bezoekers van zijn kerk niet in het bezit is van een geldig verblijfsdocument. De kerken bieden opvang, meer dan eens als 'Eerste Hulp Bij Ongelukken', maar ook een voortdurende begeleiding bij het zoeken van scholing, betaald werk, een goede en betaalbare woning. Ook begeleiden migrantenkerken ouders bij de zorg voor kinderen. Hoewel daarmee niet alle problemen worden voorkomen of verholpen – geen enkele instantie kan die pretentie aan – vervullen de migrantenkerken hiermee een belangrijke maatschappelijke rol. Duidelijk is echter dat lang niet alle leden van migrantenkerken dergelijke hulp en opvang nodig hebben. Er is ook plaats voor allerlei activiteiten gericht op ontspanning, sport en cultuur.

Het voorgaande betreft de meer kwalitatieve aspecten die betrekking hebben op het maatschappelijk functioneren van de migrantenkerken. De activiteiten dragen bij aan de zelfredzaamheid van de mensen, waarna zij ook meer mogelijkheden hebben (capaciteiten, netwerken) om een goede plaats in de Nederlandse samenleving te verwerven.

In kwantitatief opzicht blijkt uit het onderzoek dat (leden van) migrantenkerken zeer veel tijd investeren in al hun activiteiten. Voor de totale groep van ongeveer 110 migrantenkerken in Den Haag komt dat werk neer op minimaal 732 full-time banen. Ongeveer 1/3 deel van die tijd wordt besteed aan onderlinge zorg en hulpverlening alsook aan hulpverlening aan een ieder die het pad van de betreffende kerkgemeenschap kruist. De voorbereiding, de uitvoering en het nawerk rond de kerkdiensten vragen ongeveer een kwart van de bestede tijd, terwijl het jeugdwerk bijna 10% van de tijd vergt.

Van elk van de activiteiten die de interviewers hebben opgetekend, is bepaald wat het maatschappelijk rendement is - in het kort de kosten die de samenleving als geheel uitspaart omdat een specifieke groep dit werk gratis doet. Dan blijkt dat de zorg en hulpverlening in totaal ruim 70% van de uitgespaarde maatschappelijke kosten realiseren.

Als alle categorieën van werk en de cijfers van alle onderzochte migrantenkerken bij elkaar worden opgeteld, dan blijkt dat het maatschappelijk rendement van deze Haagse kerken minimaal uitkomt op ruim € 17,5 miljoen. In feite is dit getal een indicatie voor de zichtbaarheid van deze kerken. Als ze tot nu toe niet zichtbaar waren, geldt misschien de vraag of er wel goed gekeken is.

Deze imponerende uitkomst in geld kan en mag niet functioneren als een claim bij de rest van de samenleving. Dat is niet de inzet van de berekeningstechniek die rond het maatschappelijk rendement is ontwikkeld - noch doet het recht aan de waarde van vrijwilligerswerk. Het getal geeft de ruilwaarde aan die de verrichte arbeid zou hebben als bijvoorbeeld de overheid dit werk zou willen vergoeden volgens de tarieven die daartoe zijn vastgesteld door het CTG (College Tarieven Gezondheidszorg) voor de Thuiszorg.

Het getal is niet een verzoek om geld. Daar doen kerkmensen het niet om. Het getal is wel een relativisering van andere getallen die gaan over de ruilwaarde (vaak getoond in budgetten van allerlei instanties) van werk ten behoeve van specifieke groepen. Als in de samenleving de zorg voor binnenkomende migranten alleen zou worden gekwantificeerd aan de hand van de uitgaven voor Integratiebureau's, consulenten Jeugdzorg of asielzoekerscentra, dan is er sprake van een tunnelvisie ten aanzien van processen in de samenleving. De verstatelijking van de maatschappij vindt weliswaar plaats, maar zeker niet rond het vrijwilligerswerk.

Het berekende Maatschappelijk Rendement is zoals gezegd niet een claim op geld dat immers wordt uitgespaard - maar het vestigt wel de aandacht op de facilitering van de werkzaamheden van migrantenkerken. Immers, de werkzaamheden worden vaak verricht vanuit privé-huizen, vanuit voorlopige en vaak ondermaatse huisvesting voor kerkelijke gemeenten. Soms maakt het kerkelijk werk van een kerkleider een grote inbreuk op zijn privé-omstandigheden. Dat geldt zeker voor de voorgangers die een geringe of geen vergoeding ontvangen van hun gemeente en daarnaast een betaalde baan elders hebben. In die zin is de facilitering van de migrantenkerken kritisch en kwetsbaar. Als een dergelijke leider - veelal met een charismatische persoonlijkheid - wegvalt, komt ook de samenhang binnen de geloofsgemeenschap onder druk te staan. En dan kan blijken dat het werk dat eerst 'pro Deo' werd verricht toch snel ten laste komt van de burgerlijke overheid of de samenleving als geheel, in de vorm van extra claims om hulp bij officiële instanties.

De berekeningen zoals die zijn uitgevoerd rond de migrantenkerken, zouden waarschijnlijk ook uitgevoerd kunnen worden binnen islamitische gemeenschappen. Kwalitatief onderzoek dat in Amsterdam is verricht naar de maatschappelijke rol van moskeeën wijst in deze richting. De daar genoemde knelpunten en behoeften komen sterk overeen met wat uit dit onderzoek naar voren komt: meer en betere ruimten, additionele financiële mogelijkheden, 'capacity building' voor bestuurders en mensen die de weg weten in de structuren van zowel de welzijnssector als de fondsenwereld in Nederland. Het laatst genoemde aspect uit het onderzoek in Amsterdam - een goede relatie met het stadsdeel - kan voor Den Haag ingevuld worden als een goede relatie met de plaatselijke overheid en zal daar even belangrijk zijn.

Op grond van het voorgaande zijn uitdagingen geformuleerd voor drie groepen in de Haagse samenleving.

8.2 Aanbevelingen voor migrantenkerken

Het onderzoek toont aan dat migrantenkerken veel activiteiten ontplooiën die een belangrijke bijdrage bieden aan de samenleving. De vraag is gerechtvaardigd in hoeverre de migrantenkerken in hun zoektocht naar organisatievormen zich te zeer op hun herkomstland of -cultuur richten. Dat leidt tot een grote versplintering, die afbreuk doet aan zowel de algemeen beleden zoektocht naar eenheid tussen kerken, als aan de effectiviteit om de eigen leden zo goed mogelijk van dienst te zijn bij hun zoektocht naar een volwaardige en aanvaarde plaats in de Nederlandse samenleving. 'Samenwerken' lijkt vooral een opdracht voor anderen. De uitdaging voor de migrantenkerken is om meer gezamenlijk op te trekken, naar de burgerlijke overheid, naar maatschappelijke groepen en organisaties, die soms ook een bondgenoot kunnen zijn.

Daarnaast blijft het van belang om binnen de kerken de organisatiestructuur en -cultuur verder te ontwikkelen. De 'capacity building' van de leden zal zich in figuurlijke zin uitbetalen in de manier waarop de kerken hun taken uitvoeren en hun rollen spelen.

Dit leidt tot de volgende aanbevelingen:

1. Investeer in de versterking van de capaciteiten van het kader van de kerken.
2. Versterk de samenwerking tussen kerken, met name waar het gaat over de communicatie met de overheid en de samenleving als geheel.
3. Ontwikkel partnerschappen met maatschappelijke organisaties, die verwante activiteiten uitvoeren, zodat er van elkaar geleerd wordt en de impact van het werk vergroot wordt.

Een vergrote samenwerking kan bijdragen aan:

- een betere relatie met de lokale overheidsinstanties en politici
- een effectiever verzoek bij de overheid om steun bij de facilitering van ruimten en de organisatie van maatschappelijke activiteiten en educatie
- een betere samenwerking met de overheid en daaraan gelieerde organisaties ten behoeve van de preventiewerk en de opvang en begeleiding van mensen in knelsituaties
- het realiseren van een effectiever aanbod aan trainingen en cursussen die de vaardigheden van leidinggevend in de migrantenkerken versterken

8.3 Aanbevelingen voor ‘gevestigde’ kerken

Gevestigde kerken hebben het grote voordeel dat ze gevestigd zijn; hun plaats wordt nauwelijks aangevochten. Dit geldt deels ook voor de onderzochte kerken, met name de kerken met westerse wortels. Andere migrantenkerken en –organisaties daarentegen blijken moeite te moeten doen zich een plaats te verwerven in de samenleving

Dat brengt ons tot de volgende uitdagingen voor de gevestigde kerken:

4. Erken de migrantenkerken als zusterkerken; neem hen op in diverse vormen van overleg en onderlinge support.
5. Ondersteun de migrantenkerken bij het vinden van geschikte ruimten. Dit gebeurt al doordat sommige gevestigde kerken hun ruimten beschikbaar stellen aan migrantenkerken. Maar soms is hulp bij een verzoek om extra faciliteiten bij bijvoorbeeld de gemeente zeer welkom.

Het beeld dat de rest van de samenleving van kerken heeft, kan zo completer worden – ten voordele van alle levensbeschouwelijke groepen en van de kerken in het bijzonder. Een effect kan zijn dat daarmee specifieke groepen van kerkmensen niet worden uitgespeeld tegen andere groepen.

8.4 Aanbevelingen voor de lokale politiek

Uit het hier gepresenteerde onderzoek blijkt dat de migrantenkerken, evenals vele andere organisaties, een welkome steun bieden aan nieuwkomers in de Nederlandse samenleving. Zij bieden een permanente introductiecursus in de Nederlandse cultuur – met al zijn eigenaardigheden en bijzonderheden. Het vergt tijd, aandacht en overzicht om daarin een redelijk begaanbare weg te vinden. Mensen doen dat veelal met elkaar, in kleine of grotere groepen. Het belangrijkste wat een lokale overheid hierbij kan doen is dit soort processen ondersteunen.

Dat leidt tot de volgende aanbevelingen:

6. Erken de sociaal-maatschappelijke rol van deze kerken in hun mogelijkheden mensen uit verschillende culturen te bereiken en te begeleiden.
7. Faciliteer bepaalde activiteiten van deze kerken met fysieke middelen die normaliter ook toevallen aan het algemene opbouwwerk in de stad ten behoeve van (delen van) de beschreven groepen. Hiertoe behoort ook de facilitering van ‘capacity building’.
8. Zet in op de opbouw en instandhouding van goede werkrelaties met de sleutelfiguren binnen de migrantenkerken. Een goede relatie met dit type van zelforganisaties – die de kerken in feite grotendeels zijn – zal de gemeente helpen op de hoogte te blijven van ontwikkelingen binnen deze gemeenschappen. De gemeente kan gebruik maken van de brugfunctie die het kader van migrantenkerken vervult.

In feite gaat het hier om de erkenning van de sociaal-maatschappelijke functie die dit type van maatschappelijke zelforganisaties vervult. Kerken zijn niet alleen gericht op “Halleluja op zondag” maar zetten zich ook in om mensen op de been te brengen en te houden op maandag tot en met zaterdag. De scheiding tussen kerk en staat is niet zodanig dat de vroegere partners elkaar niet meer zien. Samenwerking blijft mogelijk en is daarmee een uitdaging voor beiden

Het hier gepresenteerde onderzoek geeft een tussenstand weer. Een tussenstand over de positie en de rol van migrantenkerken in de Haagse samenleving. Een tussenstand, die tegelijk een voorlopige beoordeling inhoudt: Gratis en waardevol bieden de migrantenkerken hun diensten aan. Daarmee bedienen zij zichzelf en de rest van de samenleving. Het blijft de vraag in hoeverre de situatie in Den Haag overeenkomt met de situatie in andere steden. Voortgaand onderzoek kan dit uitwijzen, en tegelijkertijd kunnen daarmee ook de eventuele (grote) verschillen tussen migrantenkerken onderling in beeld komen. Ook hier zal gelden: meten is weten. Met zeer grote stelligheid is te voorspellen dat ook dan naar voren komt hoezeer vele diensten van de migrantenkerken pro Deo worden verricht. Gratis en waardevol.

Bijlage 1 Lijst van onderzochte migrantenkerken en selectiecriteria

Lijst van onderzochte migrantenkerken

Westerse:

- 1) Evangelische Broedergemeente Den Haag
- 2) Deutsche Evangelische Gemeinde
- 3) Stichting Protestants Christelijke Geestelijk Verzorging voor Hongaren in Nederland, Regio Den Haag
- 4) Orthodoxe Kerk van Nederland
- 5) Sion Christelijk Centrum
- 6) Christengemeente De Schuilplaats

Latijns-Amerikaanse:

- 7) Oscar Romeroparochie
- 8) Stichting New Life Christian Center Maranatha
- 9) Universele Kerk van Gods Rijk (UKGR)
- 10) Surinaamse Rooms-Katholieke Parochie

Aziatische:

- 11) Gereja Kristen Indonesia Nederland (GKIN)
- 12) Korean International Church

Afrikaanse:

- 13) Bethel-gemeente
- 14) Ethiopisch Orthodoxe Tewahedo Kerk
- 15) Eglise Evangélique
- 16) Combat Spirituel / Olangi-Wosho
- 17) 8° CEPAC Philadelphia Swahiliphone
- 18) Acts Revival Church International
- 19) Global Harvest Hour
- 20) Victory International Church
- 21) Victory Outreach Church
- 22) Resurrection Power and Living Bread Ministries
- 23) Pentecote Ontwaak

Selectiecriteria

Van de totale populatie van 100 tot 120 migrantenkerken in Den Haag zijn er 35 uitgezocht en gevraagd om mee te werken aan het onderzoek. Niet al deze kerken waren bereikbaar of bereid om mee te werken. In totaal is met 23 kerken een interview gehouden. De selectie van de te onderzoeken migrantenkerken is in opdracht van de Begeleidingscommissie gemaakt door Willem Jansen, Pastoraal Missionair Predikant voor de Protestantse Gemeente 's Gravenhage (PGG). Binnen zijn functie als projectmedewerker van Stek is hij vrijgesteld voor interreligieuze dialoog en de relatie met migrantenkerken in Den Haag. Door zijn werkzaamheden heeft hij een goed overzicht van de migrantenkerken in Den Haag. Er is dus geen sprake van een aselechte steekproef, maar juist van een selectie. Vanuit het overzicht dat Willem Jansen heeft, kon hij er voor zorgen dat de selectie een goede afspiegeling vormt van het geheel. Bij de selectie zijn de volgende principes leidend geweest.

- Een belangrijk principe was dat de selectie zo gevarieerd en internationaal mogelijk moest zijn. Zowel westerse als Aziatische, Latijns-Amerikaanse en Afrikaanse kerken zijn vertegenwoordigd. Ook is ernaar gestreefd de volle breedte van het kerkelijk spectrum te vertegenwoordigen, van historische geloofsgemeenschappen als de Rooms-katholieke kerk, tot nieuwe, charismatische, onafhankelijke groepen.

- Er is gestreefd naar getalsmatige representativiteit van de verschillende nationaliteiten. Omdat bijvoorbeeld veel van de migrantenkerken Afrikaans zijn, bestaat ook bijna de helft van de lijst uit Afrikaanse kerken.
- Praktische factoren hebben tevens een rol gespeeld. Er is gekozen voor kerken die wellicht bereid zouden zijn om aan het onderzoek mee te werken, vanuit hun bekendheid met Stek. Het ging om kerken waarvan bij Stek al contactpersonen en adresgegevens bekend waren.

Wanneer het voor de interviewers niet mogelijk bleek om met een geselecteerde kerk in contact te komen, is in overleg met Willem Jansen een vergelijkbare kerk benaderd die op een reservelijst stond. Als er bijvoorbeeld een Noord-Afrikaanse kerk uitviel, is een andere Noord-Afrikaanse kerk benaderd.

Bijlage 2 Interviewers, Begeleidingscommissie en financiers van het onderzoek

Interviewers

Mevr. H.A.A Feenstra, projectmedewerker en adviseur migrantenkerken, Loket
Migrantenkerken (z)onder Dak bij Stek
Mevr. drs. H. van der Heyden, Diaconaal projectmedewerker Stek
Mevr. W.A de Jong, student Theologie aan de Theologische Universiteit Kampen,
stagiaire bij Stek
Ir. J. van der Sar, coördinator Mondiale Educatie, Stichting Oikos
Dr. S. Stoppels, universitair docent gemeenteopbouw en diaconiek, Theologische
Faculteit en capaciteitsgroep Praktische Theologie/Sociale Wetenschappen van de Vrije
Universiteit te Amsterdam.
Dhr. H. M. van Veldhuizen, freelance journalist en freelance (communicatie)medewerker Stek
Mevr. drs. R.E. Visser, medewerker Mondiale Educatie, Stichting Oikos

Begeleidingscommissie

Mevr. J. Beckx, coördinator SKIN
Ds. W.J.E. Jansen, Pastoraal Missionair Predikant voor de Protestantse Gemeente 's-
Gravenhage (PGG) en als projectmedewerker van Stek vrijgesteld voor interreligieuze dialoog
en de relatie met migrantenkerken
Ir. J. van der Sar, coördinator Mondiale Educatie, Stichting Oikos
Dr. S. Stoppels, universitair docent gemeenteopbouw en diaconiek, Theologische
Faculteit en capaciteitsgroep Praktische Theologie/Sociale Wetenschappen van de Vrije
Universiteit te Amsterdam.
Drs. G.T. The, voorzitter interne zaken SKIN
Dr. J.J. Visser, adviseur van SKIN
Mevr. drs. R.E. Visser, medewerker Mondiale Educatie, Stichting Oikos

Financiers

SKIN
Stek
Stichting Oikos

Bijlage 3 Prijsstelling en inschatting van het maatschappelijk rendement van werkzaamheden

Om te kunnen berekenen wat de samenleving kwijt zou zijn aan uitgaven als betaalde krachten het werk zouden uitvoeren dat de migrantenkerken in Den Haag nu vrijwillig doen, moet aan de uitvoering van de activiteiten een tarief gekoppeld worden. Wat prijsstelling betreft is, in navolging van het onderzoek naar het maatschappelijk rendement van de Protestantse Gemeente Utrecht,¹⁸ aansluiting gezocht bij een sector die op een aantal gebieden overeenkomsten vertoont met de kerkelijke inzet: de zorgsector. Voor deze sector bestaan tariefstellingen, vastgesteld door het College Tariefstelling Gezondheidszorg (CTG). In de volgende tabel staan de uurtarieven die het CTG hanteerde voor het jaar 2003.

Tabel 2: Tarieven volgens het CTG

Nr.	Werksoort	Tarief
1	Alpha-hulp	€ 12,70
2	Huishoudelijke verzorging	€ 26,70
3	Verzorging	€ 34,10
4	Gespecialiseerde verzorging	€ 42,90
5	Verpleging	€ 58,90
6	HBO/WO in deze sector	€ 75,00

Het laatste tarief is een gemiddelde tussen het voorlaatste en het tarief dat voor een arts staat die als consultatiearts werkzaam was.

Om twee redenen is gekozen om met deze tarieven uit 2003 te werken. Ten eerste vergemakkelijkt het de vergelijking met eerder onderzoek (in Utrecht) naar het maatschappelijk rendement van kerken, omdat hierbij ook gebruik is gemaakt van de tarieven uit 2003. De tweede reden is dat de overheid na 2003 het financieringssysteem binnen de zorgsector aangepast heeft, waardoor voor latere jaren geen vergelijkbare lijst met tarieven beschikbaar is. Om deze tarieven uit 2003 toepasbaar te maken voor 2006, is in de eindberekening van het maatschappelijk rendement van de migrantenkerken in Den Haag rekening gehouden met de inflatiecorrecties voor de jaren 2003, 2004 en 2005.¹⁹ Dit komt in totaal neer op een correctie van ruim 5 %.

Om aan de activiteiten die de kerken ondernemen een bepaald tarief toe te kennen, zijn ze vergeleken met de verschillende werksoorten binnen de zorgsector. Waar werkzaamheden niet direct vergelijkbaar zijn, is een inschatting van het niveau gemaakt. Daarbij is rekening gehouden met de zwaarte van het werk en de verantwoordelijkheid die het met zich meebrengt, evenals met de instructie, opleiding of ervaring die het vereist.

Inschatting van het maatschappelijk rendement van activiteiten

Als de tarieven bekend zijn, is de volgende vraag wat het maatschappelijk rendement van een activiteit is. Welke toerekening wordt aan het werk gekoppeld? Binnen de gehanteerde methodiek drukken we het maatschappelijk rendement van werkzaamheden uit in een percentage. Aan de hand van een aantal criteria bekijken we of en in welke mate een activiteit maatschappelijk rendement genereert. Daarbij worden de volgende vragen gesteld:

- Is er sprake van uitgespaarde gelden voor niet-kerkelijke organisaties?
- Bestaat er van dit werk een vergelijkbare variant in het officiële beroepscircuit?
- Heeft de activiteit alleen een binnenkerkelijke functie, of ook een functie voor de rest van de samenleving? (Waarbij moet worden opgemerkt dat kerken en kerkleden natuurlijk deel uit maken van de samenleving).
- Wat is de maatschappelijke waardering van het werk?

¹⁸ J. van der Sar, *Van Harte! Onderzoek naar het maatschappelijk rendement van de Protestantse Gemeente in Utrecht*. Stichting Oikos, Utrecht, 2004.

¹⁹ Zie <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/D0E51F35-CD74-4961-8B70-6F4353373AEF/0/pb06n002.pdf>.

Van sommige activiteiten is het maatschappelijk rendementspercentage eenvoudig te bepalen, bijvoorbeeld bij overhead werkzaamheden. Standaard is toegepast dat praten over het werk niet het werk zelf is, zodat hier 0% gerekend is. Aan een deel van de activiteiten is een rendement van 100% toegekend. Het betreft werkzaamheden die samenvallen met werk dat in bijvoorbeeld de zorg- en hulpverleningssector wordt verricht. Te denken valt aan bezoekwerk waardoor eenzaamheid wordt bestreden, aan schuldhulpverlening, de opvang van verslaafden en asielzoekers, aan juridische bijstand en het beschikbaar stellen van tolken.

Inschattingen in het gebied tussen 0 en 100% vragen om een aantal afwegingen. We hebben daarbij de volgende schaal gebruikt:

- 25% De activiteit vervangt op enige wijze een activiteit die ook elders in de samenleving georganiseerd wordt. Het voornaamste doel van dit werk is echter binnenkerkelijk. Enkele voorbeelden hiervan zijn het leiden van een *home cell* groep voor ontmoeting, uitwisseling, gebed en bijbelstudie, het beheer van de website van de kerk (die is nodig om te communiceren, maar slechts een deel van de communicatie heeft een direct extern doel), en het voorbereiden en houden van een preek (kan een bijdrage vormen aan zingeving voor een deel van de samenleving).
- 50% De activiteit heeft evenzeer een functie binnen de kerkelijke gemeenschap als naar de samenleving als geheel. Een maatschappelijke bijdrage leveren is misschien niet het hoofddoel van de activiteit, maar is er wel een belangrijk effect van. Voorbeelden zijn het organiseren van een *Kids Fun Weekend*, het organiseren van een muziekfestival met kerkkoren en muziekgroepen of een bazaar.
- 75% De activiteit is in vele opzichten vergelijkbaar met (betaald) werk dat ook elders in de maatschappij gedaan en gewaardeerd wordt. Impliciet of expliciet wordt ook een kerkelijk doel gediend. Het is het mogelijk dat in de activiteit nog een zeker overhead aspect is te zien, waardoor een toekenning van 100% niet gerechtvaardigd is. Voorbeelden hiervan zijn pastorale huisbezoeken, een voetbalavond organiseren voor mannen en het coachen van individuen en echtparen door een voorganger.

Bijlage 4 Korte presentatie SKIN, Stek, Stichting Oikos en de Faculteit der Godgeleerdheid van de Vrije Universiteit

SKIN

Samen Kerk in Nederland (SKIN) is een onafhankelijke vereniging voor en van migrantenkerken en geloofsgemeenschappen vanuit Azië, Afrika, Midden- en Zuid-Amerika en Europa. Zij is in 1997 voortgekomen uit het in 1992 opgerichte Platform van Niet-Inheemse kerken.

De lidkerken bidden, leren en vieren gewoonlijk in de eigen cultuur en taal, op een manier die uitnodigend is voor een ieder uit onze samenleving. De erediensten zijn meestal tweetalig: in de moedertaal en in het Nederlands. SKIN aanvaardt de bijbel als enige bron en norm voor getuigenis en dienst, en de apostolische geloofsbelijdenis als uitdrukking van het gemeenschappelijk beleden geloof. Deze kerken willen in Nederland een plaats om thuis te zijn. Zij willen de taal verstaan en worden verstaan in hun missionaire betrokkenheid bij de Nederlandse samenleving.

Elkaar versterkend en inspirerend ervaren zij een roeping elkaar te kennen als broeders en zusters binnen en buiten hun gemeenschap. Zij geven psychosociale zorg aan hun leden en ontwikkelen sociaal maatschappelijke activiteiten. Daarnaast vervullen zij een brugfunctie naar de Nederlandse samenleving, onder andere door hun leden bij te staan bij het inburgeren.

Momenteel zijn bijna 70 kerken en geloofsgenootschappen aangesloten bij SKIN.

Voor meer informatie:

SKIN

Koningin Wilhelminalaan 3

3818 HN Amersfoort

Tel. 033 445 0655

Fax. 033 445 0654

E-mail: info@skinkerken.nl

Website: www.skinkerken.nl

Stek

Stek, 'voor Stad en Kerk', is een dienstverlenende organisatie van en voor de Protestantse Gemeente te 's-Gravenhage (PGG). Stek richt zich op kwetsbare mensen in de stad en op kerkelijke gemeenten en hun vrijwilligers. Stek zet zich vanuit de actualiteit en kracht van het christelijk geloof in voor de verbetering van de sociale cohesie, leefbaarheid en vitaliteit van de stad. Stek wil haar doel bereiken door de inzet van mensen, middelen, deskundigheid en faciliteiten - tevens ondersteunt Stek vrijwilligers en beroepskrachten in de christelijke kerken en daarmee verbonden organisaties in Den Haag bij de opbouw van levendige en solidaire gemeenschappen in buurt en wijk. In een stad waar mensen steeds meer zoeken naar een eigen identiteit, bij toenemend gebrek aan een gemeenschappelijke identiteit, blijkt ondanks de afnemende betekenis van de kerken religie van wezenlijke betekenis voor de kwaliteit van samenleven. Stek wil daarom haar expertise op dit terrein inzetten voor de vernieuwing van stad en kerk.

Voor meer informatie:

Stek - voor stad en kerk

Parkstraat 32

Postbus 371

2501 CJ Den Haag

Tel. 070 318 1616

Fax. 070 318 1600

E-mail: info@steknet.nl

Website: www.steknet.nl

Stichting Oikos

Stichting Oikos is een oecumenische ontwikkelingsorganisatie die zich sterk maakt voor armoedebestrijding en duurzame ontwikkeling. Dit doet Oikos door veranderingen in Nederland te bevorderen. Door concreet te benoemen wat politici én burgers in Nederland kunnen doen aan problemen in ontwikkelingslanden, wil Oikos mensen aansporen actie te ondernemen. Oikos doet dit door campagnes, lobby en diverse activiteiten uit te voeren rond verschillende thema's. Oikos organiseert conferenties, ontwikkelt materialen en geeft workshops.

In Nederland wordt de laatste jaren veel *over* migranten gesproken. Oikos praat vooral *met* migranten. Over de problemen die migranten ervaren in Nederland en over oplossingen voor hun land van herkomst. We creëren ruimte voor de ontwikkeling van ideeën in de jaarlijkse ideeënwedstrijd voor migranten. Want Oikos wil migranten een stem geven. Daarnaast organiseert Oikos ook ontmoetingen tussen autochtone Nederlanders en migranten.

Voor meer informatie:

Stichting Oikos

Mariahoek 16 – 17

Postbus 19170

3501 DD Utrecht

Tel. 030 236 1500

Fax. 030 236 4903

E-mail: info@stichtingoikos.nl

Website: www.stichtingoikos.nl

Faculteit der Godgeleerdheid van de Vrije Universiteit

De Faculteit der Godgeleerdheid van de Vrije Universiteit neemt deel aan het OIKOS-onderzoek in het kader van een breder onderzoek van de capaciteitsgroep Praktische Theologie/Sociale Wetenschappen naar migrantenkerken. Dit onderzoek concentreert zich op een aantal thema's: de ontwikkeling van migrantenkerken in de Nederlandse samenleving, de betekenis die ze hebben voor hun leden, theologische en maatschappelijke visies van waaruit zij hun rol definiëren in de (lokale) samenleving en de wijze waarop zij deze vorm geven. Ook is er aandacht voor de invloed van de migratie(ervaring) op de religieuze participatie en beleving. Het onderzoek zal resulteren in een internationale publicatie waarvoor het materiaal in 2006 gereed dient te zijn. Het zal bestaan uit een algemene in- en uitleiding en deelstudies van individuele leden van de capaciteitsgroep. Deze deelstudies zullen liggen op de verschillende deelterreinen binnen de Praktische Theologie en de Sociale Wetenschappen. Dr. Stoppels zal in deze publicatie verslag doen van het Oikos-onderzoek en daarbij ook reflecteren op methodische aspecten rond de toepassing van de Social Return on Investment benadering in onderzoek naar (migranten)kerken.

Voor meer informatie:

Vrije Universiteit

Faculteit der Godgeleerdheid

De Boelelaan 1105

1081 HV Amsterdam

Tel. 020 598 6620

Fax. 020 598 6635

E-mail: info.theologie@th.vu.nl

Website: www.godgeleerdheid.vu.nl

Bijlage 5 Literatuurlijst

- J. Bos, *Gebedsruimte in Den Haag*. Amsterdam: Regioplan Beleidsonderzoek, 2005.
- K.Canatan, C.H. Oudijk en A. Ljamai, *De maatschappelijke rol van de Rotterdamse moskeeën*. Centrum voor Onderzoek en Statistiek, gemeente Rotterdam, juni 2003.
- Danielle Driessen en Marieke van der Werf (Nieuwe Maan Communicatie Adviesgroep), Abdelilah Boulal (ICP Advies) *Laat het van twee kanten komen*. Eindrapportage van een verkenning (quick scan) van *De maatschappelijke rol van moskeeën in Amsterdam*. Amsterdam, maart 2004.
- Dienst Stedebouw en Volkshuisvesting van de Gemeente Rotterdam, *Moskeeën en Mandirs in Den Haag*. Rotterdam, 1993.
- L. Hekman, *Migrantenkerken krijgen meer erkenning*. In: Het goede leven, 4^e jaargang, nr. 47, 2005.
- Willem Jansen, *Notitie aangeboden aan de Algemene Kerkenraad van de Protestantse Gemeente te 's Gravenhage*. Den Haag, 2005.
- Jaap van der Sar, Tom Schoemaker, *De Hofstad: een cadeautje aan de samenleving*. Stichting Oikos, Utrecht, 2003.
- J. van der Sar, *Van Hartel! Onderzoek naar het maatschappelijk rendement van de Protestantse Gemeente in Utrecht*. Stichting Oikos, Utrecht, 2004.
- Peter Scholten (red.), *Social return on investment - handleiding voor het meten van maatschappelijk rendement*. FM State of the Art, Lenthe Publishers, 2005.
- Peter Scholten, *Maatschappelijk rendement gemeten. Social Return on Investment*, Uitgeverij SWP, 2003.
- F. Wijsen, "Op zondag willen wij onszelf zijn..." *Allochtone christenen in Nederland*. In: C. Hermans (red.), *Is er nog godsdienst in 2050?* Damon, Budel, 2003.

Websites:

www.aarde-werk.nl

www.cbs.nl

Aanbevolen literatuur:

- Jan van Butselaar, *An Uneasy Relationship: 'Old' and 'New' Churches in Western Europe*. In: Kwame Bediako, Mechteld Jansen, Jan van Butselaar, Aart Verburg (red.) *A New Day Dawning*. Boekencentrum, Zoetermeer, 2004.
- Jorge Castillo Guerra, Moniek Steggerda, Frans Wijsen, *Een gebedshuis voor alle volken, Gemeenschapsopbouw en kadervorming in rooms-katholieke allochtonengemeenschappen*. Boekencentrum, Zoetermeer, 2006.
- Kathleen Ferrier, *Migrantenkerken. Om vertrouwen en aanvaarden*. Kok, Kampen, 2002.
- Gerrie ter Haar, *Halfway to Paradise, African Christians in Europe*. Cardiff Academic Press, 1998.
- J.A.B. Jongeneel, R. Budiman, J.J. Visser, *Gemeenschapsvorming van Aziatische, Afrikaanse en Midden- en Zuid-Amerikaanse christenen in Nederland, Een geschiedenis in wording*. Boekencentrum, Zoetermeer, 1996.

GRATIS EN WAARDEVOL

Dit rapport vestigt de aandacht op de activiteiten van de vele migrantenkerken in Den Haag. Net als andere levensbeschouwelijke groepen (bijvoorbeeld moskeeën, van oorsprong Nederlandse kerken) vervullen migrantenkerken in eerste instantie een taak met het oog op de eigen leden. De resultaten van dit rapport zijn niet alleen zeer interessant voor een stad als Den Haag, maar ook van belang voor andere steden waar migrantenkerken aanwezig zijn. Deze kerken nemen kosten weg voor allerlei maatschappelijke instellingen en organisaties.

Dat gebeurt doordat leden van de migrantenkerken

- jongeren opvangen en op het spoor zetten van een verbeterde integratie in de Nederlandse samenleving
- mensen wegwijs maken en begeleiden langs de

bureaucratie die noodzakelijkerwijs hoort bij het leven in Nederland

- mensen begeleiden in moeilijke fasen in hun leven (ziekte, overlijden, werkloosheid)
- mensen ondersteunen als zij hun leven weer op de rails willen zetten (prostituees, daklozen, verslaafden, ex-gedetineerden)

Deze vermeden kosten zijn niet allemaal te berekenen. Dat lukt slechts ten dele. In dit rapport wordt verslag gedaan van een onderzoek naar dit zogenaamde Maatschappelijk Rendement van migrantenkerken.

De uitkomsten zijn verbazingwekkend – temeer omdat de resultaten het absolute minimum weergeven.

Waarschijnlijk is de helft ons nog niet aangezegd...

DIT PROJECT IS UITGEVOERD DOOR OIKOS, IN OPDRACHT VAN SKIN EN STEK

OIKOS

POSTBUS 19170
3501 DD UTRECHT
T 030 236 15 00
F 030 236 49 03
WWW.STICHTINGOIKOS.NL
INFO@STICHTINGOIKOS.NL

SKIN – SAMEN KERK IN NEDERLAND

KONINGIN WILHELMINALAAN 3
3818 HN AMERSFOORT
T 033 445 06 55
F 033 445 06 54
WWW.SKINKERKEN.NL
INFO@SKINKERKEN.NL

STEK – VOOR STAD EN KERK

POSTBUS 371
2501 CJ DEN HAAG
T 070 318 16 16
F 070 318 16 00
WWW.STEKNET.NL
INFO@STEKNET.NL

FEBRUARI 2006 • OPLAGE: 600 STUKS • OMSLAGONTWERP: RAZA (DAPHNE VAN LANGEN) • DRUK OMSLAG: DRUKJOENIT, ROTTERDAM